

Türkiye Selçuklu Devletine Hükümdarlık Yapan Vezir; Şemseddin İsfahânî

The Vizier Şemseddin Isfahani Like Sultan of Türkiye Seljuks State

Mehmet Suat BAL*

Özet

I. Alâeddin Keykubâd ve II. Gıyâseddin Keyhüsrev dönemlerinde de etkili bir devlet adamı olan Şemseddin İsfahânî'nin devlet içerisinde tek rakipsiz güç haline gelmesi II. İzzeddin Keykâvus dönemine rastlar. Şemseddin İsfahânî, Moğolların desteği ile Türkiye Selçuklu Devletini yönetti. O, nâib ve vezir olarak, Moğolların Türkiye Selçuklu Devleti içerisindeki ilk temsilcisi idi. Makalemiz Türkiye Selçuklu Devletine Vezirlik yapmış olan Şemseddin İsfahânî'nin faaliyetlerini konu alır. Bu makalemizde Türkiye Selçuklu Devletinin yıkılışında en etkili hususlardan biri olan yönetim mekanizmasının bozulmasında, Şemseddin İsfahânî'nin rolünü ortaya koymaya çalıştık. Bu yönüyle makalemiz Şemseddin İsfahânî'nin biyografisinden öte onun faaliyetlerini Selçuklu Devleti açısından değerlendiren tahlilî bir araştırma olmuştur.

Anahtar Kelimeler

Şemseddin İsfahânî, Vezirlik, I. Alâeddin Keykubâd, II. Gıyâseddin Keyhüsrev, II. İzzeddin Keykâvus, Türkiye Selçuklu Devleti

Abstract

Şemseddin Isfahani was important public men in period in Alaeddin Keykubad I and Gıyâseddin Keyhüsrev II. But in the term of Izzeddin Keykavus II, Şemseddin Isfahani was sole stronger public men. Thanks to Mongols Şemseddin Isfahani controlled state. He was first representative of Mongols (naib) and vizier of Türkiye Seljuks State. Our article is about Türkiye Seljuks State's vizier Şemseddin Isfahani's actions. In our research, we tried to explain effect of Şemseddin İsfahani that is one of the most important reasons in collapse of Türkiye Seljuks State's government organisation. Our article is a research that evaluates Şemseddin isfahani's actions beyond his biography point of view of Türkiye Seljuks State.

Key Words

Şemseddin Isfahani, Vizier, Alaeddin Keykubad I, Gıyâseddin Keyhüsrev II, Izzeddin Keykavus II, Türkiye Seljuks State

* Dr., Kahramanmaraş.

Giriş

Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1308), I. Alâeddin Keykubâd döneminde (1220-1237) en parlak devrini yaşamış ve onun ölümünden sonra Moğol istilasıyla duraklama, gerileme ve çöküş devrine girip yıkılmıştır. Türkiye Selçuklu Devletinin yıkılışında, Moğol istilası ilk bakışta en önemli dış etken gibi gözükse de meselenin temelinde devlet yönetimindeki bozulmalar yatmaktadır. Çocuk yaştaki dirayetsiz hükümdarlar ve şahsi iktidarını kurmaya çalışan muhteris devlet adamları yüzünden bozulan idare mekanizması, buna bağlı olarak ülkede meydana gelen siyasi, sosyal ve ekonomik düzensizlikler devleti yıkılışa sürüklemiştir. Devletin içine düştüğü bu siyasi buhran döneminde Moğolların saldırıları ve ülkenin iç işlerine müdahaleleri, içte bozulmuş bir devletin dışardan gelen saldırı ve müdahaleler karşısında ne kadar çaresiz kaldığının en acı örneklerinden biri olmuştur.

Türk devlet geleneklerine göre bir kişinin hükümdar olabilmesi için onun hanedan üyesi olması ve hükümdarlığının devlet ricali tarafından kabul edilmesi yani ona biat edilmesi şarttı. Başa geçen yeni hükümdar devlet içerisinde özellikle merkez teşkilatında kendine yakın insanları önemli görevlere getirir ve kendi kadrosunu kurardı. Devlet adamları oluşacak yeni hükümette önemli görevlere gelmek ve dışlanmamak için seçilecek yeni hükümdarın kendi destekledikleri kişi olması için mücadele ederlerdi. Devlet ricali içerisinde farklı nedenlerle oluşan grupların kendi aralarındaki mücadeleleri yeni hükümdarın seçilip yönetime tam hakim olmasıyla sona ererdi. Yeni hükümdar seçildikten sonra kendini desteklemeyen kişileri çeşitli yollarla tasfiye eder ve yönetimden uzaklaştırırdı. Ancak hükümdarın çocuk yaşta olması ve buna bağlı olarak dirayetsizliği söz konusu olunca, yeni hükümdarı belirleyen devlet adamları kendi iktidarlarına karşı tehdit olarak gördükleri karşı zümreyi ortadan kaldırmak için mücadele verirlerdi. Bu mücadeleler değişik suç isnatları ile idam, recm, suikast ve sürgün gibi çeşitli şekillerde yapılırdı. Mevcut hükümdarın ölümü ardından yeni seçilecek hükümdarı belirlemek isteyen devlet adamları bazen adî yollara başvururlardı. Seçtikleri hanedan üyesini hükümdar ilan etmek için şartları hazırlayan bu zümre mevcut hükümdarı sinsî bir şekilde öldürür ve planlarını uygularlardı. Bu yolla seçtikleri hükümdar sayesinde güçlenmeyi

planlamak devlet geleneği şöyle dursun insanlığa bile yakışmayan bir davranıştı.¹

Türkiye Selçuklu Devleti tarihinde devlet adamlarının hükümdarın üstünde güç sahibi olması konusunu iki ayrı dönemde ele almak gerekir. Birincisi, I. Alâeddin Keykubâd'ın ölümünden sonra çocuk yaşta (13-14) biri olan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in hükümdar olması(1237-1246) ile yönetimin Sadeddin Köpek adlı devlet adamına kaldığı dönemdir. İkincisi ise, Moğolların Anadolu'yu istila etmesinin ardından başlayan dönemdir. Bu dönemde Moğollar yönetimi kendilerine yakın olan İran kökenli devlet adamlarına teslim ediyorlar, çocuk yaştaki hanedan üyelerinin varlığını sürdürmelerine müsaade ediyorlardı. Bu yönüyle Şemseddin İsfahânî, Sadeddin Köpekten ayrılırken Pervâne Muineddin Süleyman ile büyük benzerlik gösterir. Ancak Selçuklu hanedanına yakınlık kurup hükümdar olma planları yapma konusunda da Şemseddin İsfahânî, Sadeddin Köpek'e benzer.

1. Şemseddin İsfahânî'nin Yükselişi ve Vezirlik Makamına Gelişi

Şemseddin Muhammed İsfahânî'nin kökeni İran'ın İsfahân şehrine dayanır. I. İzzeddin Keykâvus'un (1211-1220) Antalya'yı 1216 yılında fethi münasebeti ile yazılan ve Celaleddin Harezmşah'a (1220-1231) gönderilen bir fetihnameden anlaşıldığı üzere Şemseddin İsfahânî inşâ divanı katiplerindendi. Aynı fetih-

¹ Türkiye Selçuklu Devletinin yıkılışında idarî mekanizmanın rolü farklı araştırmalarda konu edilse bile N. Kaymaz tarafından özel olarak ele alınıp incelenmiştir. Bkz. Nejat KAYMAZ, "Anadolu Selçuklu Devleti İnhitâtında İdari Mekanizmanın Rolü I", **TAD**, Ankara 1964, c.II, S.2-3, s.91-155; Aynı yazar, "Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü II", **TAD**, 1965, c.III, S.4-5, s.23-61. Makalenin birinci bölümü devlet mekanizmasının işleyişi hakkında bilgi verdikten sonra Selçuklu Devletinin ilk dönemlerinden başlayarak zaman içinde yönetim anlayışı ve uygulamalarındaki bozuklukları teferruatı ile ele alır. Makalenin ikinci kısmında ise, I. Alâeddin Keykubâd'ın devlet adamları tarafından zehirlenerek öldürülmesinin ardından II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in hükümdar olmasını ve Sadeddin Köpek'in devlet içinde tek güç haline gelmesini konu alır. Makale Sadeddin Köpek'in öldürüldüğü 1239 yılına kadar meydana gelen olayları inceler.

Selçuklu Devleti tarihinde önemli bir yer işgal etmiş olan Şemseddin İsfahânî'nin hayatı ve faaliyetleri nedense münferit bir çalışmada ele alınıp değerlendirilmemiştir. Türkiye Selçuklu Devleti tarihinde önemli rol oynamış devlet adamları hakkında yapılmış biyografik çalışmalardan bazıları şunlardır: Nejat KAYMAZ, **Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman**, Ankara 1970(doçentlik tezi); Howard Grant CRANE, **Material For the Study of Muslim Patronage in Seljuq Anatolia: The Life and Work of Jalâl Al-Dîn Qarâtâi**, Harvard Üniversitesi, Doktora tezi, Cambridge, Massachusetts, 1975; Osman TURAN, "Celâleddin Karatay Vakıfları Ve Vakfiyeleri", **Bellekten**, 1948, c.XII, S.45-48, s.17-173; Aynı yazar, "Mubariziddin Ertokuş ve Vakfiyesi", **Bellekten**, 1947, c. XI, S.41-44, s.415-429; Aynı yazar, "Şemseddin Altun-aba Vakfiyesi ve Hayatı", **Bellekten**, 1947 c.XI, S. 41-44, s.197-235; M. Ferit UĞUR, M. Mesut KOMAN, **Selçuklu Büyüklüklerinden Celalü'd-dîn Karatay ile Kardeşlerinin Hayatı ve Eserleri**, Konya 1940; Filiz Yıldız TOPÇU, **Sahib Ata Fahrü'd-din Ali ve Sahib Ata Oğulları**, S. Ü. Sos. Bil. Ents. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2005.

nameden Şemseddin Muhammed İsfahânî'nin künyesinin Kemaleddin olduğunu da öğrenmekteyiz.² Devletin en yüksek memurluk makamı olan Sahiblik (Vezirlik) makamına yükselmiş Sahib unvanını almış, bundan dolayı adı hep Sahib Şemseddin diye anılmıştır.³ İyi bir eğitim aldığı devlet yönetimini iyi bildiğini yaptığı görevlerden anlıyoruz.

I. İzzeddin Keykâvus ile yakın bir ilişki kuran Şemseddin İsfahânî onun aynı zamanda sohbet arkadaşı idi. Onun devlet içinde yükselmesinin sebebini İbn-i Bîbî şu şekilde açıklar; Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un etrafındakileri imtihan ettiği bir mecliste kıvrak zekasını kullanarak söylediği iki mısralık bir şiir sultanın çok hoşuna gitmişti. Sultan, bu olay üzerine ödül olarak Şemseddin İsfahânî'ye mutfak sorumluluğu (eşrâf-ı matbah) görevine ilaveten Tuğrâî (inşâ-î hâss) görevini de verdi.⁴

Şemseddin İsfahânî'nin devlet içindeki etkinliği Sultan I. İzzeddin Keykâvus ölünce de devam etmiştir. Şemseddin, I. Alâeddin Keykubâd'ı sultan olarak belirleyen devlet adamları arasında yer almıştır. Bu olayda bize onun yeni hükümdarın yönetici kadrosu içinde önde gelenlerden biri olduğunu gösterir.⁵

Şemseddin İsfahânî'nin, I. Alâeddin Keykubâd döneminde Yassı Çimen Savaşına (1230) kadar Tuğrâî olarak devlet yönetimindeki yerini koruduğunu görmekteyiz. Yassı Çimen zaferinin ardından çeşitli hükümdarlara ve meliklere

² Osman TURAN, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s.108.

³ İbn-i Bîbî, *el-Evâmir el-Alâiyye fi'l-ümûr el-Alâiyye (Selçuknâme)*, Tıpkı basım, Adnan Sadık ERZİ, Ankara 1956, Trk. trc. Mürsel Öztürk, c.I-II, Ankara 1996, s.202-203/ Trk. trc. c.I, s.220-221. Şemseddin İsfahânî hakkında en önemli kaynağımız olan İbn-i Bîbî, ondan bahsederken hep "Sahib Şemseddin İsfahânî" veya "Sahib Şemseddin" demektedir. Şemseddin İsfahânî "Sahib" unvanıyla meşhur olduğu için, onu sürekli bu adla anmıştır. Bu konudaki örnekleri çoğaltabiliriz; Muineddin Pervâne, Kadı İzzeddin gibi şahısların da isimleri makamları ile birlikte anılmıştır. Birde şu hususu unutmamak gerekir ki İbn-i Bîbî eserini bizim anlattığımız dönemden çok sonraları 1281 yılında yazmıştır. Bu sebepten de eserin yazıldığı yıldan önceki şahıslardan bahsederken o şahısların en çok bilinen unvan ve isimlerini kullanmıştır. İbn-i Bîbî'nin şu ifadesi bizim görüşümüzü tam doğrular; "...*Sahib Şemseddin'i nâibliğe, Sahib Mühezzibeddin'i de vezirliğe tayin etti.*" İbn-i Bîbî, *a.g.e.*, s.482/ Trk. trc. c.II, s.36; Anonim Selçuknâme de vezir olmadıkları yıllarda ondan bahsederken "Sahib" lakabını kullanmıştır. Bu eserin Türkçe tercümesini yapan F.N. Uzluk yanlışlıkla olsa gerek Sahib kelimesini yazmamıştır. Karşılaştırınız. ANONİM, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi (Selçuknâme)*, Trk. trc. Feridun Nâfiz UZLUK, Ankara 1952, Tıpkı basım s.49; Trk. trc. s.32; Bu iki hususa dikkat etmeyen ve meseleyi dikkatle incelemeyen araştırmacılar maalesef hata yapmış ve onu I. Alâeddin Keykubâd döneminde de vezirlik yapmış gibi göstermişlerdir. Mesela bu dönem hakkında mühim araştırmalar yapan N. Kaymaz, onu I. Alâeddin Keykubâd döneminde vezir atanmış ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde de bu makamını korumuş gibi gösterir. Bkz. Nejat KAYMAZ, "İdare Mekanizmasının Rolü II", s.49, dipnot. 69, s.53.

⁴ İbn-i Bîbî, *a.g.e.*, s.202-203/ Trk. trc. c.I, s.220-221.

⁵ İbn-i Bîbî, *a.g.e.*, s.202-204/ Trk. trc. c.I, s.220-222.

gönderilecek olan fetihnameyi, Tuğracı Şemseddin İsfahânî hazırlamıştı.⁶ Bu fetihname bize dönemin siyasî tarihi hakkında önemli bilgiler verirken fetihnameyi kaleme alan Şemseddin İsfahânî hakkında da çok önemli bilgiler verir. Bu fetihnameden Şemseddin İsfahânî hakkında çıkardığımız bilgileri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Fetihnamede kullanılan edebî lisanın anlaşıldığı üzere Şemseddin İsfahânî iyi bir eğitim almış olup güçlü bir kaleme sahiptir.
- Fetihnamede sık sık kullanılan Kur'an ayetleri bize Şemseddin İsfahânî'nin çok iyi din bilgisine sahip olduğunu gösterir.
- Fetihnamenin büyük bir ihtiras ve gururla yazılması ve Müslüman olmasına rağmen düşman hükümdarlara ağır hakaretler yapılması, Şemseddin İsfahânî'nin muhteris karakterini ortaya koyar.
- Şemseddin İsfahânî, Selçuklu ordusuna yardıma gelen Şam meliklerini de küçük düşürmüş ve aşağılamıştır. Onun müttefiklerine karşı takındığı bu tavrı anlamak ve yorumlamak zordur. Şemseddin İsfahânî bu olaydan 13 yıl sonra Köseadağ savaşı öncesi Halep ve Şam meliklerinin huzuruna yardım istemek için gitmişti. Onun devletler arası siyaseti iyi bilmesine rağmen yazdığı fetihnamede bu denli aşırıya kaçması sadece onun hissiyatına yenik düşmesi ve kendi Sultanını övme konusundaki abartısı ile açıklanabilir.

Şemseddin İsfahânî'nin yazdığı fetihnameyi okuyan Sultan I. Alâeddin Keykubâd etrafındaki tecrübeli devlet adamlarının da bu konudaki görüşlerini aldı. Bu fetihnamenin çok ağır ifadeler taşıdığını söyledi ve yeni bir fetihname yazılmasını emretti. Yeni fetihname Nizameddin Ahmed-i Erzincanî tarafından yazıldı. Yeni yazılan fetihname Sultan tarafından beğenildi ve gerekli yerlere gönderildi. Şemseddin İsfahânî tuğrâî makamından azledildi ve yeni fetihnamenin yazarı Nizameddin Ahmed-i Erzincanî tuğrâî olarak atandı.⁷

Şemseddin İsfahânî, tuğrâî'lik makamından 1230'da azledildikten yedi yıl sonra Diyarbakır'ın fethi ile görevlendirilmiştir. Bu ara dönemde Eflâkî, onu Kayseri hakimi olarak tanımlar.⁸ Seyyid Burhaneddin-i Tirmizi (1231) yılında Kayseri'ye geldiğinde Şemseddin İsfahânî onu misafir etmek istemişti.⁹ Bura-

⁶ İbn-i Bîbî, a.g.e., s.412-416/ Trk. trc. c.I, s.414-418. O. TURAN, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1983, s.374. Şemseddin İsfahânî bu fetihnameyi Erbil Meliki Muzaffereddin Ali'nin yanında kaleme almış ve Sultana göndermiştir. İbn-i Bîbî, resmiyet kazanmayan fetihnamenin tamamını eserine almış ve bu yolla günümüze kadar ulaştırmıştır.

⁷ İbn-i Bîbî, a.g.e., s.416/ Trk. trc. c.I, s.418. O. TURAN, **Türkiye**, s.374.

⁸ Ahmed EFLÂKÎ, **Âriflerin Menkıbeleri**, Trk. trc. Tahsin YAZICI, İstanbul 1973, c.I, s.226.

⁹ B. FÜRÜZANFER, **Mevlâna Celâleddin**, Trk. trc. F. N. UZLUK, İstanbul 1963. s.60.

dan da anlaşıldığı üzere Şemseddin İsfahânî Kayseri’de şahne (bugün ki tabiriyle; emniyet müdürü)¹⁰ olarak bulunmuştur.

Şemseddin İsfahânî Tuğracılık makamından azledilse bile devlet içinde aktif görev almaya devam etmiştir. Sultan I. Alâeddin Keykubâd, Şemseddin İsfahânî’yi ordu komutanı (Melikü’l-ümera veya Beylerbeyi) tayin etmiş, sonrada onu Diyarbakır’ın fethi ile görevlendirmiştir. Bu olay şu şekilde gerçekleşmiştir; Sultan I. Alâeddin Keykubâd’ın doğu seferi ile aldığı yerleri Mısır-Suriye hükümdarı Melik Kamil geri alıp Selçuklu beldelerinde yağma ve talan yaptı. Sultan I. Alâeddin Keykubâd doğuda güvenlik ve asayişini sağlamak ve kaybedilen kaleleri geri almak için Pervâne Taceddin’i görevlendirdi.

Pervâne Taceddin Diyarbakır’ı kuşattı ancak alamadı. Pervâne Taceddin, durumu Sultana bildirdi. Sultan I. Alâeddin Keykubâd Şemseddin İsfahânî’yi ordu komutanı tayin edip büyük bir ordu ve mühimmatla Diyarbakır’a gönderdi. Ancak bütün hazırlıklara ve mücadelelere rağmen Şemseddin İsfahânî de başarılı olamadı. Kışın başlaması üzerine Şemseddin İsfahânî geri dönmek için izin istedi. Sultan I. Alâeddin Keykubâd geri dönmelerine izin verdi ve Diyarbakır’ın fethini ileride kendisinin gerçekleştireceğini söyledi.¹¹

Şemseddin İsfahânî, II. Gıyâseddin Keyhüsrev’in hükümdar olmasının ardından Sadeddin Köpek’in devlet içerisinde güçlenmesine karşı tavır almak istemiş ancak gücü yetmemiştir. Bu konuda kendine taraftar arayan Şemseddin İsfahânî, Kemaleddin Kâmyâr’a “*Bu Köpek kötü işlere başladı. Eğer onun önünü almazsak, başkaları da bundan zarar görür.* (Bu ifade kendisinin zarar gördüğüne kanıttır) *Hemen birlikte Sultan’a gidelim, onu bu siyasetinden döndürelim*” demiştir.¹² Şemseddin İsfahânî, Kemaleddin Kâmyâr’dan gerekli desteği alamamıştır.¹³ Şemseddin İsfahânî’nin böyle bir girişimde bulunmasının en önemli sebebi de Sadeddin Köpek tarafından görevinden azledilmiş olmasıdır. Sadeddin Köpek’in kendi iktidarına mani olarak gördüğü herkesi ortadan kaldırmaya çalışması, Şemseddin İsfahânî tarafından büyük bir tehlike olarak değerlendirilmiştir. Şemseddin İsfahânî, şiddetle kınayıp tehlikeli olarak gördüğü bu siyaseti bir müddet sonra kendisi de takip etmeye başlamıştır.

¹⁰ Türkiye Selçuklu Devletinde vilayetlerin başında subaşı (serleşker) bulunurdu. Tuncer BAYKARA, *Anadolu’nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I*, Ankara 1988, s.54-56. Devletin ikinci bir merkezi olan Kayseri’de şehrin yönetimi, diğer şehirlerden farklı olarak şahne adlı bir emire verilirdi. Şahne idarî ve inzibatî işlere bakardı. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988, s.120.

¹¹ İbn-i Bibî, a.g.e., s.450-452/ Trk. trc. c.I, s.446-447. O. TURAN, *Türkiye*, s.374.

¹² İbn-i Bibî, a.g.e., s.472/ Trk. trc. c.II, s.26. O. TURAN, *Türkiye*, s.383-384.

¹³ Nejat KAYMAZ, “İdare Mekanizmasının Rolü II”, s.49.

Sadeddin Köpek'in öldürülmesinin (1239 yılı başları)¹⁴ ardından onun azlettirdiği değerli devlet adamları yeniden yönetime geldi. Bu yeni hükümetin içerisinde Sadeddin Köpek'in azlettirdiği devlet adamlarından olan Şemseddin İsfahânî, nâiblik¹⁵ makamına atandı. Mühezzibeddin Ali de vezirlik makamına getirildi.¹⁶

Kösedağ savaşı öncesi Nâib Şemseddin İsfahânî,¹⁷ devlet yönetimindeki tecrübesi ve uluslar arası ilişkilerdeki yeteneği dolayısıyla Halep ve diğer Eyyübî hükümdarlarından yardım istenmesi için görevlendirildi. Şemseddin İsfahânî, yanında 100 bin dinar ve milyonlarca gümüş para ile Suriye'ye doğru yola çıktı. Şemseddin İsfahânî, yanında götürdüğü parayla tam teçhizatlı bir ordu hazırlayıp Türkiye'ye doğru hareket etmek üzere iken Kösedağ bozgununun haberi gelmişti. Melikü'l-ümera Şemseddin İsfahânî dağıttığı mal ve paraların bir kısmını toplayıp geri döndü.¹⁸

Şemseddin İsfahânî, devletin merkezine yaklaştığı sırada Mübarizeddin Çavlı onun geç kalmasından dolayı cezalandırılmaması için sultandan ricada bulunmuştu. Ayrıca Mübarizeddin Çavlı, Vezir Mühezzibüddin Ali'nin Baycu ile anlaşma yapmak için devletin merkezinden ayrılması dolayısıyla boşalan vezirlik makamına, Şemseddin İsfahânî'nin atanmasını istemişti. Bu talep üzerine Şemseddin İsfahânî'nin bağışlandığını ve vezir olarak atandığını gösteren tuğralanmış bir vezirlik menşûru gönderildi. Menşûr yolda (Obruk mevkiinde) Şemseddin İsfahânî'ye ulaştı. O bu makamu, devleti için mücadele etmekte olan Vezir Mühezzibüddin Ali'ye saygısızlık olur düşüncesi ile kabul etmedi.¹⁹ Vezir Mühezzibüddin Ali Kösedağ Savaşı sonrası Moğollarla anlaşma yapıp geri dönünce büyük bir sevinçle karşılanmış ve ona çok miktarda hediye verilmiştir. Bu dönemde Şemseddin İsfahânî ve Vezir Mühezzibüddin Ali'ye önemli mik-

¹⁴ Nejat KAYMAZ, "İdare Mekanizmasının Rolü II", s.58.

¹⁵ Nâib(Niyâbeti Saltanat); Hükümdar devlet merkezinde olmadığı zaman, devlet işlerini yürüten görevli. Makamı vezirden sonra gelir. Saltanat nâibi nişane olarak altın kılıç taşırdı. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988, s.99-100. İbn-i Bîbî, *a.g.e.*, s.544/ Trk. trc. c.II, s.85.

¹⁶ İbn-i Bîbî, *a.g.e.*, s.482/ Trk. trc. c.II, s.36. O. TURAN, *Türkiye*, s.413.

¹⁷ İbn-i Bîbî, bu olayı anlatırken Şemseddin İsfahânî'yi nâib ve melikü'l-ümera, olarak tanıtır. Biz onun bu dönemde nâib olduğunu biliyoruz ancak melikü'l-ümera görevini devam ettirip ettirmediği konusunda bilgilerimiz kesin değildir. (Alâeddin Keykubâd, Şemseddin İsfahânî'yi ordu komutanı (melikü'l-ümera) tayin etmiş ve Diyarbakır'ın fethi için görevlendirmişti.) Zira ordu komutanı olsa idi başka bir ülkeye yardım toplamak maksadıyla gitmezdi. Ancak Selçuklu devlet adamları bazen bir unvan olarak da bu rütbeyi taşımışlardır. İbn-i Bîbî, *a.g.e.*, s.518-519/ Trk. trc. c.II, s.65-66; Melikü'l-ümera(Beylerbeyi); Selçuklu ordularının genel komutanıdır. Ordunun subaşlıları, serasker veya serleşkere onlarda beylerbeyine tâbi idiler. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *a.g.e.*, s.99-100.

¹⁸ İbn-i Bîbî, *a.g.e.*, s.535-536/ Trk. trc. c.II, s.79.

¹⁹ İbn-i Bîbî, *a.g.e.*, s.538-539/ Trk. trc. c.II, s.81. O. TURAN, *Türkiye*, s.447.

tarda ıktâ tahsis edilmiştir.²⁰ İbn-i Bîbî, bu iki devlet adamının (Sahib-Nâib) uyumlu şekilde çok iyi çalıştıklarını ve ülkeye huzur getirdiklerini anlatır.

2. Şemseddin İsfahânî'nin Batu Han Adına Türkiye Selçuklu Devletini Yönetmeye Başlaması

Kösedağ Savaşının (1243) ardından savaşı kazanan ordu komutanı Baycu Noyan ile bir anlaşma yapılırsa bile bu anlaşmanın bir Moğol Hanı tarafından onaylanması gerekiyordu. Türkiye Selçuklu Devleti yönetimi, Altınorda Devleti Hükümdarı Batu (Sayın) Hanla (1227-1256) anlaşarak kendilerini garanti altına almak istiyordu.²¹ Vezir Mühezzibüddin Ali Baycu ile anlaşma yapıp geri dönmüş ve henüz yol yorgunluğunu üzerinden atamamıştı. Durum böyle olunca bu anlaşmayı yapması için tecrübeli devlet adamlarından Saltanat Nâibi Şemseddin İsfahânî görevlendirildi. Bu heyet içinde Amasya Kadısı Fahreddin ve İbn-i Bîbî'nin babası Tercüman Mecdeddin Muhammed de bulunuyordu. Yola çıkan heyet yanında Batu Han'a sunulmak üzere kıymetli mücevherler, güzel elbiseler, üzengisi ve başlığı mücevher kakmalı atlar ve katırlar, develer ve hana yakışır hediyelerden büyük bir kervan oluşturuldu.²²

Şemseddin İsfahânî, Batu Hanın huzuruna çıkıp bağlılığını ve itaatini bildirdikten sonra, getirdiği hediyeleri ona sundu. Batu Han kendisine gösterilen saygıdan ve sunulan hediyelerden çok memnun olmuştu. O da elçilere izzet ve ikramda bulundu. Batu Han elçilik heyetiyle Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e padişahlık nişaneleri olan ok, yay, kılıç, mızrak, kaftan, külah ve yarlıg gönderdi. Bu şekilde II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Anadolu'daki hükümdarlığı Moğollar tarafından resmen tanınmış oldu.

Batu Han Şemseddin İsfahânî'yi kendi adına Türkiye Selçuklu Devletine nâib tayin etti. Ona "Nizamü'l-mülk ve Salahü'l-alem" lâkaplarını verdi. Bu konuda ayrı bir yarlık çıkarttı.²³ Böylece Batu Han kendi adına Anadolu'yu idare edecek bir temsilci seçmiş oldu.²⁴ Şemseddin İsfahânî'nin yıldızının parlaması ve önü alınmaz bir güce erişmesi de bu tarihten sonra olmuştur. Bu olaydan

²⁰ İbn-i Bîbî, a.g.e., s.539-540/ Trk. trc. c.II, s.82.

²¹ Bkz. Mustafa KAFALI, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul 1976, s.49-53.

²² İbn-i Bîbî, a.g.e., s.539-542/ Trk. trc. c.II, s.83-84.

²³ İbn-i Bîbî, a.g.e., s.539-542/ Trk. trc. c.II, s.84; O. TURAN, *Türkiye*, s.451.

²⁴ İ.H. Uzunçarşılı, bu konuyu değerlendirirken Nâib Şemseddin İsfahânî'nin 'Niyabet-i Hazret' makamına atandığını ve bu makamın ilk defa burada oluşturulduğunu belirtir. Böylece Şemseddin İsfahânî hem Selçukluların hem de Moğolların nâibi olmuştur. Uzunçarşılı Şemseddin'in vezir olduğu zaman Niyabet-i Hazret makamını da koruduğunu belirtir. İ. H. UZUNÇARŞILI, a.g.e., s.94

sonra Şemseddin İsfahânî kendisini Moğollar adına Türkiye Selçuklu Devletini yöneten bir **hükümdar** gibi görmüş ve öyle de davranmıştır.

Şemseddin İsfahânî, Batu Han'ın huzurundan ayrılıp Anadolu'ya döndüğünde Vezir Mühezzibüddin Ali ölmüştü. Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev vezirlik makamını,²⁵ Kırşehir'in ıktâ emirliğini ve subaşılığını Şemseddin İsfahânî'ye verdiğini gösterir bir menşûru hediyelerle birlikte ona gönderdi. Şemseddin İsfahânî, bu tarihten itibaren Sahib(vezir) olmuştur ve adı sürekli Sahib olarak anılmıştır.

Sahib Şemseddin İsfahânî, Sultan ile Konya Akşehir'e bağlı Karaöyük'te buluştu. Sahib Şemseddin İsfahânî Batu Han'ın huzurunda olup bitenleri anlatıp iyi haberleri Sultana ilettiler. Sultanın, Sahib Şemseddin İsfahânî'ye karşı sevgi ve güveni arttı,²⁶ onun eline, saltanat nâibliğini gösteren altın kılıç verdi.²⁷ Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Şemseddin İsfahânî'yi geniş yetkilerle donattı. Sahib Şemseddin İsfahânî'nin vezir, saltanat nâibi ve devletin bütün işlerinde tam yetkili olması, zamanla diğer emirleri kısıklandıracak ve hatta çatışmalarına sebep olacaktı. Bu çatışmanın temelinde, Moğolların atadığı devlet adamlarına karşı duyulan kin ve nefret yatmaktaydı.

Sahib Şemseddin İsfahânî'nin kıskanılması ve ona karşı tavır alınması ilk defa Tarsus vilayetine yapılan seferde ortaya çıktı. Tarsus kalesi kuşatıldığı zaman emirler *"Bugün işi biz bitirir ve vilayetin fethini çabamız, gayretimiz ve çalışmamızla gerçekleştirsek buranın fethi konusunda ad, doğuda ve batıda Sahib Şemseddin'in olur"* diyerek tembellik ve gevşeklik gösterdiler. Bu sefere katılan emirler şunlardı; Şerefeddin Mahmud-i Erzincanî, Seyfeddin Torumtay, Çaşnigîr Siraceddin Sarıca. Bu hareket Sahib Şemseddin'e karşı alınan ilk tavrıydı. Tarsus kalesi kuşatması devam ederken şiddetli yağmur ve sel kalenin alınmasına engel olmuştu. Bu ara merkezden gelen bir emirle ordu acil olarak geri çağırılmıştı. Sahib Şemseddin kıvrak zekasını kullanarak, Tarsus tekfuruna, geri dönmek zorunda olduklarını hissettirmeden, gizlice barış teklif etmiştir. Tekfur barışa razı olmuştur. Tekfur, Bragana Kalesini Selçuklulara bıraktığı gibi ödemesi gereken geçmiş ve gelecek haracını saltanat makamına göndermiştir.

²⁵ **Anonim Selçuknâme**, Tıpkı basım s.49. Anonim Selçuknâme Şemseddin İsfahânî'nin bu yolculuk dönüşü vezirlik makamına atandığını söyleyerek bu konudaki bilgimizi doğrular. Ancak Şemseddin İsfahânî'nin Berke Han ve Yegatu (Keygatu) Hanın yanına gönderildiğini söyleyerek hata yapar. O dönemde Berke'nin henüz han olmadığını göz önüne alırsak bu hata daha bariz şekilde gözükür. Vezirlik makamı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Refik TURAN, **Türkiye Selçukluları'nda Hükümet Mekanizması**, İstanbul 1995.

²⁶ N. Kaymaz Sultanın Şemseddin İsfahânî'ye bu derece büyük yetki vermesi ve güven duymasının sebebini Batu Handan getirdiği yarlığa bağlar. N. KAYMAZ, **Pervâne**, s.37.

²⁷ İbn-i Bibî, **a.g.e.**, s.544/ Trk. trc. c.II, s.85; Saltanat nâiblerinin tayinlerinde niyâbet alâmeti olarak kendilerine altın kılıç verildi. İ. H. UZUNÇARŞILI, **a.g.e.**, s.93.

Sahib Şemseddin İsfahânî Konya'ya döndüğünde Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev öleli yedi gün olmuştu.²⁸(1246)

3. Sahib Şemseddin İsfahânî'nin Çocuk Yaştaki Hükümdar II. İzzeddin Keykâvus Döneminde Yönetime Tam Hakim Olması

II. İzzeddin Keykâvus hükümdar olunca²⁹ vezirlik görevini Şemseddin devam ettirmiş, nâiblik Emîr Celâleddin Karatay'a, beylerbeyliği (Melikü'l-Ümera) Şemseddin Hasoğuz'a, saltanat makamının atabeyliği ve câmedârlık, Eseddin Ruzbe'ye, pervânelik de Ebû Bekir Attar'a verilmişti. Bu atama kararlarını içeren menşûrları Tuğrâcı Şemseddin Mahmud yazmıştı.³⁰

Hükümdarlık seçimlerinde birlikte çalışan ve yeni görevlere atanan devlet adamlarının uyumlu çalışmaları uzun sürmedi. Makalemizin girişinde de izah ettiğimiz gibi, Devlet adamları çocuk yaştaki hükümdarın elinde tutamadığı hükümdarlık otoritesini kendi ellerine almaya çalışıyorlardı. Ancak Moğol destekli Türkiye Selçuklu Veziri Şemseddin İsfahânî'nin bu gücü kimseye bırakmaya niyeti yoktu. Devlet içerisinde güçlenen emirler aşağıda görüleceği üzere Sahib Şemseddin İsfahânî tarafından değişik yollarla bir bir ortadan kaldırılıyordu.³¹

İbn-i Bîbî, II. İzzeddin Keykâvus dönemi başlarında emirler arasında geçen mücadelelerden bahsederken Sahib Şemseddin İsfahânî'yi tamamen masum göstermiş³² ve çatışmanın diğer devlet adamları arasında olduğunu ifade etmiş-

²⁸ İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.539-542/ Trk. trc. c.II, s.84. Bu sefer tam yedi ay sürmüştü. **Anonim Selçuknâme**, Tıpkı basım s.49; N. Kaymaz Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev ölüm yılını 1245 yılının Ekim Aralık ayları arasında olduğunu belirtir. N. KAYMAZ, **Pervâne**, s.38. Bu konuda kaynaklar muhtelif tarihler verir. Konu hakkındaki tartışmalar için bkz. Mehmet Suat BAL, **II. İzzeddin Keykâvus Dönemi (1246-1262)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara 2004, s.26.

²⁹ Bu dönem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M.S. BAL, **a.g.t.**, s.25-50.

³⁰ İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.550/ Trk. trc. c.II, s.89. Menşûr; tanıtma vesikası, irâde, ferman ve tayin vesikası için kullanılan tabir. Bkz. W. BJÖRKMAN, "Menşûr" md., **İA. Şemseddin Mahmud** yazdığı menşûrlar karşılığında çok miktarda mala sahip oldu. Beylerbeyi Şemseddin Hasoğuz, Anadolu halkı kendisinin beylerbeyliğini duysun ve tanısin diye Şemseddin Mahmud'a, yazacağı menşûrlar karşılığında 50 bin gümüş para ödemeyi kabul etmişti. Bu olay bize, Beylerbeyi Şemseddin Hasoğuz'un gösterişe meraklı ve ihtirash biri olduğunu gösterir. Bkz. gös. yer.

³¹ Devlet adamları arasındaki çatışmaları ayrıntılı olarak bize aktaran kaynağımız İbn-i Bîbîdir. İbn-i Bîbî de babası gibi yüksek dereceli bir devlet memuruydu ve emirler arasında yaşanan mücadeleyi bizzat görüp şahit olmuştu. Bu açıdan onun verdiği bilgileri biz şüphe etmeden kullansak da onun olaylar ve kişiler hakkında yaptığı yorumları ve ileri sürdüğü görüşleri dikkatle değerlendirmeliyiz. İbn-i Bîbî de nihayet bir devlet memuruydu ve bu çekişmeler sırasında kaçınılmaz olarak bir tarafta yer almalydı.

³² İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.550/ Trk. trc. c.II, s.89. İbn-i Bîbî Sahib Şemseddin'i şu şekilde tanımlar; "*Sahib Şemseddin, devlet adamları arasındaki bu otorite çatışmasına katılmadığı gibi bunlara müdahale de etmiyordu. Sahib Şemseddin, doğruluğu ve dürüstlüğü ile tanınan, boş zamanlarını ilim öğrenmek, ibadet etmek ve ilim sahiplerinin sohbet meclislerinde bulunan kıymetli bir vezirdi*" İbn-i Bîbî'ye göre,

tir. İbn-i Bîbî bu olayları şu şekilde anlatır; *Beylerbeyi Şemseddin Hasoğuz'un kızını, Câmedâr Emîr Esededdin Ruzbe'nin kız kardeşinin oğlu Mübârizeddin Bayram'a vermesi sebebiyle aralarında büyük bir yakınlık doğdu. Aralarında oluşan yakınlık sebebiyle birbirlerine destek olarak devlet işlerinde önemli bir konuma geldiler. Onların devlet içerisinde sahip oldukları bu önemli konum tabii olarak bazılarını rahatsız ediyor, kıskançlıklara sebep oluyordu.*³³ *Emîr-i Dâd Nusret ile Pervâne Ebû Bekir Attar, Hasoğuz ve Ruzbe'ye karşı çekememezlik ve kıskançlık duyuyorlardı. Kaynağa göre; Emîr-i Dâd Nusret düzenbaz bir adamdı. Emîr-i Dâd Nusret sürekli olarak Hasoğuz ve Ruzbe hakkında uydurduğu yalanları abartarak Sahib Şemseddin'e yeminlerle anlatıyordu. Sahib onun bu sözlerine ilk dönemler pek itibar etmese de daha sonra yavaş yavaş inanmaya, Hasoğuz ve Ruzbe'ye karşı nefret duymaya başladı. Sahib Şemseddin meydana gelen bu kötü olaylardan o kadar sıkılmıştı ki, bir ara VI. Rükneddin Kılıç Arslan'la beraber Kaan'ın yanına gitmeyi düşünmüştü.*³⁴ *Ancak Emîr-i Dâd Nusret ile Pervâne Ebû Bekir etki altına aldıkları Sahib Şemseddin'i bu fikrinden vazgeçirdikleri*³⁵ *gibi ondan Hasoğuz ve Ruzbe'yi görevlerinden alıp hapsedilmeleri iznini de almışlardı. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere son kararı veren ve Hasoğuz ve Ruzbe'yi hapse attıran Sahib Şemseddindir. Böylece Sahib Şemseddin, sonucunu kendinin bile tahmin edemeyeceği, devlet içerisinde meydana gelecek kanlı mücadelelerin başlamasına sebep oldu.*³⁶

Emîr-i Dâd Nusret ile Pervâne Ebû Bekir, Sahib'ten de destek alarak tuzak kurma hazırlıklarına başladılar. Akşehir ve Iğın taraflarındaki azıllı haydutların elebaşılarını ıktâlar, hediyeler ve paralar vaadederek davet ettiler. Haydutları Sahib'in sarayının etrafındaki köle evlerine yerleştirdiler. Plana göre emîrler geldiği zaman Sahib'in söyleyeceği kuzu parolasıyla saklandıkları yerden çıkıp

Sahib Şemseddin'in Şemseddin Hasoğuz ve Esededdin Ruzbe'ye müdahale etmemesinin ve onlara uyarıda bulunmamasının sebebi şunlardı: Büyük devlet adamlarını kırgınlığa sevk etmemek, devlet içerisindeki düzeni ve uyumu bozmamak.

³³ İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.550/ Trk. trc. c.II, s.89.

³⁴ Sahib'in ülkeden ayrılarak Kağan'ın yanına gitme arzusunun sebebi, ülkedeki karışıklıklardan kurtulma maksatlı mı, yoksa Kağan'dan alacağı menşûrla vezirlik makamını garanti altında tutmak mı olduğu düşünülmelidir. Bizce ikinci düşünce daha mantıklıdır, çünkü; daha sonraki dönemde görüleceği üzere Sahib Şemseddin, Moğol Kağanı'nın emri ile öldürülmüştür. İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.586/ Trk. trc. c.II, s.118.

³⁵ Sahib Şemseddin'i ülkede kalmaya razı ederken ona, Sultan Gıyaseddin'in gerek yaşarken ve gerekse can çekişirken ülkeyi kendisine bıraktığını hatırlatmışlardı. İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.551-552/ Trk. trc. c.II, s.90.

³⁶ İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.551-593/ Trk. trc. c.II, s.89-124. O. TURAN, İbn-i Bîbî'nin Şemseddin İsfahânî'yi koruduğunu ve onu masum göstermeye çalıştığını söylemektedir. O. TURAN, **Türkiye**, s.461. Bizce O. Turan bu görüşünde son derece haklıdır. Sahib Şemseddin'in bundan sonraki faaliyetlerine bakıldığında güçlü devlet adamlarını tek tek yok ederek etrafında tamamen İranlılardan müteşekkil bir yönetici gurubu ile şahsına dayalı diktatörce bir düzen kurduğu görülür. N. KAYMAZ, **Pervâne**, s.41,42.

emîrleri öldüreceklerdi.³⁷ Emîr-i Dâd Nusret, Sahib'in hasta olduğunu ve onu ziyaret etmeleri gerektiğini söyleyerek emîrleri Sahib'in sarayına çağırdı. Ardından plana uyularak Hasoğuz³⁸ ve Ruzbe, öldürülüp ibret olması için saray kapısına asıldılar.³⁹ O gün ikinci vaktine kadar haydutlar, emîrlerin evlerini basarak mallarını yağma ettiler. Hasoğuz ve Ruzbe'nin yakınları ve adamları esir alındı ve onların bir kısmını da öldürdü. Emîrlere karşı olan kinlerinden dolayı onları ortadan kaldırmakla yetinmeyenler, esir aldıkları yakınlarına da aşığlayıcı muamelelerde bulundular.⁴⁰

Emîr-i Dâd Nusret ile Pervâne Ebû Bekir, devlet içerisinde üstünlük kurma mücadelesi verdikleri rakiplerini ortadan kaldırıp güçlü konuma gelince, zafer sarhoşluğu ile kendilerini kaybedip Sahib Şemseddin'i de bir gün aynı şekilde ortadan kaldıracaklarını söylemişlerdi. Bu haber muhbirler tarafından Sahib Şemseddin'e ulaştırılınca, Sahib bu emîrlerin güçlenmesinin kendisi için büyük tehlike olduğunu anlamış ve onlara karşı sırdaşı olan Melikü'l Küttab Tuğrâcı Şemseddin Mahmud ile çözüm yolları aramaya başlamıştı. Şemseddin Mahmud'un teklifi ile Erzincan Subaşı (serleşker, ordu kumandanı) Şerefeddin Mahmud, devletin merkezi olan Konya'ya, ittifak ve övgü dolu divan kararı ile çağrıldı. Kendisine yapılan bu güzel çağrıdan son derece mutlu olan Şerefeddin Mahmud, yanına aldığı kıymetli hediyeler ve çok sayıda askerle birlikte Konya'ya geldi. Sahib Şemseddin onu büyük bir ihtişamla karşılayıp çeşitli lütuf ve bağışlarla kendisine bağladı.⁴¹

³⁷ İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.553-554/ Trk. trc. c.II, s.92; İbn-i Bîbî, **Muhtasar**, s. 230.

³⁸ Rum asıllı bir köle olan Şemseddin Hasoğuz kendini iyi yetiştirmiş bir devlet adamıydı ve kaybolmuş olan "Münazara-i Çeng-ü Şarab" adlı bir risalesi vardı. İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.555-56/ Trk. trc. c.II, s.93.

³⁹ Anonim Selçuknâme, bu konularda İbn-i Bîbîden farklı bilgiler içerir. Anonim Selçuknâme bu tuzanın Sultan tarafından emîrlerin nüfuzunu ortadan kaldırmak için hazırlandığını söyler, ancak çocuk yaştaki sultanın böyle bir entrika çevirmesi bizce pek mümkün değildir. Ayrıca hasta numarası yapanın sultan olduğunu ve olayların sultanın sarayında olduğunu söylemektedir ki İbn-i Bîbî, sultanın burada olmadığını açıkça belirtir. Anonim Selçuknâme, Sahib'in sarayında kurulan tuzakta on iki emîrin daha öldürüldüğünü söyler. Bizce bahsedilen bu on iki emîr gün boyunca öldürülen Hasoğuz ve Ruzbe taraftarı olan emîrlerdir. İbn-i Bîbî'nin bu kıyım hareketinin o gün ikindiye kadar sürdüğünü söylemesi de bizim bu görüşümüzü doğrular. Anonim Selçuknâme, sultanın bu hareketinden daha sonra pişman olduğunu ve buna sebep olanları öldürerek onların mallarını Hasoğuz ve Ruzbe'nin çocuklarına verdiğini yazar. **Anonim Selçuknâme**, s.33; İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.555-557/ Trk. trc. c.II, s.93,94. SİMON de Saint Quentin, bu olayları geniş olarak anlatır. SİMON de Saint Quentin, **Histories des Tatares**, Yay. J. Richard, Paris 1965, s.83,86. (Beauvais, XXXII, Cap.26,27). Bu üç ana kaynak karşılaştırıldığında olayların ana hatları ile birbirini tutması, verdiğimiz bilgilerin kesinlikle doğru olduğunu gösterir. Ancak olaylar üzerinde şahısların etkisi, yukarıda söylediğimiz gibi, taraflı olarak aktarılmıştır.

⁴⁰ İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.556-557/ Trk. trc. c.II, s. 94.

⁴¹ İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.558-559/ Trk. trc. c.II, s. 95-96.

Sahib Şemseddin, Şerefeddin Mahmud'la olan dostluğunu kuvvetlendirdikten sonra devlet içerisinde Emîr-i Dâd Nusret ile Pervâne Ebû Bekir yüzünden yaşadığı sıkıntıları ona anlattı. Bu iki emîrin Hasoğuz ve Ruzbe'yi öldürdüklerini, kendisinin buna razı olmadığını, ancak yalnız kaldığından dolayı önlerine geçemediğini söyledi. Şerefeddin Mahmud, Sahib Şemseddin'in ağlayarak kendisine anlattığı bu olaylardan çok etkilenmiş ve Sahib'e tam destek vermiştir.⁴² Bu olay etraflıca incelenince görülüyor ki Sahib Şemseddin, Nusret ile Ebû Bekir'i ilk önce Hasoğuz ve Ruzbe'yi ortadan kaldırmak için kullanmış, sonrada onları kendi adına tehlikeli görünce, ortadan kaldırmaya karar vermiştir.

Sahib Şemseddin, Şerefeddin'in desteğini alınca, Şemseddin Mahmud'u da yanlarına alarak bir plan hazırladılar. Plana göre bu iki Emîri etkisiz hale getirmenin tek yolu; yakınları, akrabaları ve adamlarının olduğu Konya'dan uzaklaştırmak ve topluluklarını dağıtmaktı. Sahib, daha önce de devletin merkezini Kayseri veya Sivas'a taşımayı düşünmüş, ancak Emîr-i Dâd Nusret ile Pervâne Ebû Bekir karşı çıkmıştı.⁴³

Sahib Şemseddin, yandaşlarıyla daha önce anlaştıkları şekilde, divan toplantısında Emîr-i Dâd Nusret'i Melik Rükneddin'in yanında Moğol Kaanı'na göndermeye karar verdi. Emîr-i Dâd Nusret divan toplantısında çoğunluğun kararına uymak zorunda kaldı. Bu olaydan birkaç gün sonra da hazırlıklar tamamlanunca Emîr-i Dâd Nusret Melik Rükneddin'in yanında Sivas'a doğru yola çıktı. Onun yola çıkışından birkaç gün sonra bir gezinti dönüşünde Sahib Şemseddin, Şerefeddin Mahmud ve Tuğrâcı Şemseddin Mahmud, Aksaray'a doğru sultanla birlikte yola çıktılar. Yolda Emîr Celâleddin'e haber göndererek saray eşyalarını ve hazineleri alıp sultanın yanına gelmesini söylediler. Böylece başkent, Konya'dan Aksaray'a taşınmış oldu.⁴⁴

Pervâne Ebû Bekir, devlet yönetiminin Aksaray'a taşındığını duyunca korku ve paniğe kapıldı. O da çok iyi biliyordu ki Emîr-i Dâd Nusret'in merkezden uzaklaştırılması ve yönetimin Konya'dan ayrılması kendisi ve yakın arkadaşı Nusret'i zayıflatıp ortadan kaldırmak içindi. Kendisine karşı olan emîrlerle mücadele etmek için Konya Ahilerine yakınlık gösterip onları kendi yanına çektiyse bile sultanın yanındaki emîrlerle mücadele etmeye ikna edemedi ve yalnız kaldı. Kendi adamları dahil herkes onun yanından uzaklaştı. Oğlu ile birlikte mağaralara ve ağaçlık yerlere sığınarak kaçmaya başladı. Pervâne tehlikesine karşı Emîr Şemseddin Yavtaş Konya subaşılığına gönderildi. Ahiler, Emîr

⁴² İbn-i Bîbî, a.g.e., s.559-561/ Trk. trc. c.II, s.96-97.

⁴³ İbn-i Bîbî, a.g.e., s.559-560/ Trk. trc. c.II, s.96.

⁴⁴ İbn-i Bîbî, a.g.e., s.562/ Trk. trc. c.II, s.98.

Yavtaş ile beraber olarak, Pervâne Ebû Bekir'i aramaya başladılar ve şehir giriş çıkışlarını tuttular.⁴⁵

Emîr-i Dâd Sivas'ta yakalanarak Hafik kalesine hapsedildi. Pervâne ve oğlu, Konya'ya gönderilen sadık bir emîr tarafından yakalanarak kendisi Darende Kalesine, oğlu da Kahta Kalesine hapsedildi.⁴⁶

Böylece devlet içerisinde makamlarından daha yüksek bir şekilde kendi şahıslarına bağlı olarak güçlenen Beylerbeyi Şemseddin Hasoğuz'u ve Câmedâr Emîr Eseddin Ruzbe'yi ortadan kaldırarak onların yerine kendi güçlerini yerleştiren, Emîr-i Dâd Nusret ile Pervâne Ebû Bekir Attar da Sahib Şemseddin tarafından etkisiz hale getirildi. Emîr-i Dâd Nusret ile Pervâne Ebû Bekir Attar, Hasoğuz ve Ruzbe'ye kazdıkları kuyuya kendileri düşmüşlerdi.

Sonuç olarak, Sahib Şemseddin İsfahânî, meydana gelen gelişmeleri kendi çıkarları için çok iyi kullanmış ve yönetimde tartışmasız büyük bir otorite kurmuştur. Sahib Şemseddin İsfahânî, ortaya çıkan güçlü devlet adamlarını izlediği sinsi siyasetle bertaraf etmiş ve kendi şahsî otoritesini güçlendirmiştir.

4. Melik IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın Kağan'ın Yanına Gönderilmesi

Türkiye Selçuklu Devleti içerisinde emîrlar arası mücadele devam ederken, Moğol Hanı Ögedey'in(1241) ölümü üzerine tahta geçecek hanı seçmek için yapılacak olan kurultaya sultanları, melikleri ve komutanları çağırarak üzere ülkenin her yanına elçiler gönderildi.⁴⁷ Moğol elçileri Sultan II. İzzeddin Keykâvus'u da Karakurum'a çağırıyordu.⁴⁸ Moğollar, Köseadağ Savaşı'ndan sonra hakimiyetleri altına aldıkları ve vergiye bağladıkları Türkiye Selçuklu Sultanının, yeni hanlarına da bu bağlılığı göstermesini istiyorlardı.⁴⁹

Moğol Hanı'nın seçimi için yapılacak olan kurultaya ilk önce II. Gıyâseddin Keyhüsrev çağrılmıştı. Ancak hükümdar değişikliği olup II. İzzeddin Keykâvus başa geçince elçiler saygılarını sunmak üzere yeni sultanın Karakurum'a gelmesini istediler. II. İzzeddin Keykâvus, kurultaya katılmayacağından dolayı Moğol Hanından özür dilemiş ve mazeret olarak da, memleke-

⁴⁵ İbn-i Bîbî, a.g.e., s.561/ Trk. trc. c.II, s.97.

⁴⁶ İbn-i Bîbî, a.g.e., s.563-565/ Trk. trc. c.II, s.99-100.

⁴⁷ CÜVEYNÎ, Alâeddin Atâ Melik, *Târîh-i cihân güşâ*, c.I-III, Trk. trc. Mürsel Öztürk, Ankara 1998, s.228; Bertold SPULER, *İran Moğolları*, Trk. trc. Cemal KÖPRÜLÜ, Ankara 1987, s.51.

⁴⁸ EBÛ'L-FEREC, Bar Hebraeus Gregory, *Ebû'l-Ferec Tarihi*, c.II Süryanice'den İngilizce'ye Trk. trc. Ernest A. Wallis Budge, Trk. trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1987, c.II, s.545; İ. ERDEM, *Türkiye Selçukluları İlhanlı İlişkileri* (1258-1308), A.Ü.D.T.C.F., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995, s.106-107.

⁴⁹ Moğol elçileri Anadolu'ya kısa aralıklarla gelmiş ve isteklerini sürekli artırmışlardır. Kalabalık heyetler halinde gelen, uzun süre devletin merkezinde ağırlanan ve yola çıkarken de pahalı hediyelerle ülkelerine dönen bu elçilerin devlete masrafı son derece büyüktü.

tinden ayrıldığı takdirde düşmanı olan Rum ve Ermeniler'in saldırıya geçeceklerini belirtmişti. Kendi yerine küçük kardeşi olan Melik Rükneddin Kılıç Arslan'ı göndererek başka bir zaman bizzat kendisinin geleceğini bildirmişti.⁵⁰ II. Gıyâseddin Keyhüsrev, sağlığında Melik Rükneddin Kılıç Arslan'ı Karakurum'a göndermeyi düşünmüştü ve hediyelerle birlikte yol için gereken bütün hazırlıkları tamamlamıştı.⁵¹ II. İzzeddin Keykâvus da babası gibi, kendi yerine, tüm hazırlıkları tamam olduğu halde iç çekişmelerden dolayı, Melik Rükneddin Kılıç Arslan'ı göndermeye karar verdi.⁵²

Sivas'ta beklemekte olan bu heyet büyük bir ihtişamla, kalabalık bir ordu eşliğinde kaanın yanına gitmek için harekete geçti. Kadı Cemaleddin Hoteni, ülkenin müşrifi (İşrâf-ı Memâlik) Kadı İzzeddin Muhammed Şah-i Râzî ve Tercüman Bahâeddin Yusuf b. Nuh-i Erzincanî⁵³ yola çıkmış olan heyete sonradan katıldılar.⁵⁴ Melik Rükneddin liderliğinde yola çıkan bu heyet yaklaşık iki yıl sonra geri dönecek ve Türkiye Selçuklu tarihinde yeni bir dönemin başlamasına sebep olacaktır.

5. Sahib Şemseddin İsfahânî'nin Sultanın Annesi ile Evlenmesi

Sahib Şemseddin, şahsî otoritesinin önünde duracak güçlü devlet adamlarını birer birer ortadan kaldırmış, devlet içerisinde tek güç haline gelmişti. Sahib Şemseddin otoritesini artırmak ve sultana daha da yakın olmak için sultanın annesi Berduliye Hatun ile evlendi.⁵⁵ Sahib'in bu kadar cüretkâr bir şekilde, ölen Sultan II. Gıyâseddin'in dul karısını nikahı altına alması çok manidardır. Sultan II. Gıyâseddin Sahib Şemseddin'e çok güveniyordu. Yaşarken oldu-

⁵⁰ Ebû'l-Ferec Tarihi, c.II, s.545,546. İ. ERDEM, a.g.t.,s.106.

⁵¹ İbn-i Bîbî, a.g.e., s.562/ Trk. trc. c.II, s.98. Moğol Hanı'nın seçimi için yapılacak olan kurultayın 1246 baharında toplandığını ve bu kurultay için elçilerin en az altı ay öncesinden katılacak olanlara haber ulaştırdığı düşünülürse 1245 yılında II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in çağrıldığı görülmür.

⁵² Bu iki sultanın da Moğol Hanının yanına gitmek istemelerinin ayrı ayrı sebepleri vardı, ancak her ikisi de başında buldukları büyük ülkenin Moğollara onur kırıcı bir şekilde tazim göstermesine dayanıyorlardı. Çare olarak bir vekil gönderip özür dilemekle Moğolların öfkesine engel olup bağlılıklarını bildiriyorlardı ve ülkelerinin bir nebze dahi olsa onurlarını koruyorlardı. II. İzzeddin Keykâvus'un gitmeyişi için özel sebepleri de vardı; Çocuk yaşta olan sultan ülkeden ayrıldığı takdirde küçük kardeşlerinden biri onun yerine tahta geçebilirdi. Ayrıca devam etmekte olan emirler arası mücadelenin sonucunda ne olacağı bilinemediğinden sultanın ülkeden ayrılması kendisi ve ülkesi için büyük risk taşıyordu. Geniş bilgi için bkz. İ. ERDEM, a.g.t.,s.106.

⁵³ Ebû'l-Ferec, Tarihi Muhtasarüddüvel, Trk. trc. Şerafeddin YALTKAYA, İstanbul 1941, s.21.

⁵⁴ İbn-i Bîbî, a.g.e., s.565/ Trk. trc. c.II, s.100.

⁵⁵ İbn-i Bîbî, a.g.e., s.565/ Trk. trc. c.II, s.100; O. TURAN, Türkiye, s.463.

ğu gibi ölürken de devlet işlerini ve evlatlarının vasiliğini ona emanet ediyordu.⁵⁶

İbn-i Bîbî, diğer olaylarda olduğu gibi bu olayda da Sahib'in suçsuz olduğunu söyler. Onun haberi olmadan menfaati olanların bu planı yaptıklarını ve hemen uygulamaya koyarak halka nikah şekeri dağıtıp, acele bir şekilde bu işi bitirdiklerini söyler.⁵⁷ Devletin zirvesinde bulunan bir şahsı böyle uygunsuz bir evliliğe aceleyle dahi olsa kimsenin zorlayamayacağı açıktır. Bu evlilikteki amaç Sahib'in bulunduğu konumu güçlendirme çabasıdır. Ancak evliliğin sonucu hiç de istendiği gibi olmamış, Sahib'e kin besleyenlerin sayısını artırmıştır.

Olay duyulduğu zaman Şerefeddin Mahmud⁵⁸ ve diğer emîrlar bu nikahı velinimetlerinin ailesine yapılan bir hakaret kabul edip öfkeleniler. Hizmetinde bulunduğu kimsenin yatak odasına girerek onun dul karısı ile birlikte olmasının büyük bir ayıp olduğunu söyleyerek bundan dolayı Sahib'i kınadılar. Sahib özür dileyip affını istediye de, insanların kendisi hakkındaki düşüncelerini değiştiremedi.⁵⁹

Sahib Şemseddin, bu nikahla Selçuklu hanedanına ortak olmayı düşünüyordu. Moğolların desteğini almış, devlet içerisinde tek güç olmuş ve çocuk yaşta sultan yerine devleti yöneten ihtirash bir vezirin, kendini sultan ilan etmesi ancak hanedan ailesi ile yakınlık kurmasıyla mümkün olabilirdi.

6. Şerefeddin Mahmud'un İsyanı

Şerefeddin Mahmud ile Sahib Şemseddin'in yakın dostlukları yukarıda anlattığımız evlilik sebebiyle bozulmuştu. Şerefeddin Mahmud bu olay öncesinde de II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in vasiyeti olduğu halde Alâeddin Keykubâd'ı değil de kendi kararıyla II. İzzeddin Keykâvus'u hükümdar ilan eden Sahib Şemseddin'e karşı düşmanlık besliyordu.⁶⁰

Devletin başında bulunan bu iki önemli şahıs, iktidar mücadeleleri sonucu birbirlerinin yaptığı işleri eleştirmeye başlamışlardı. Şerefeddin Mahmud'un, emîrlar arasında sivrilmiş olan Ahlat Meliki'nin torununa sinirlenerek onu öldürmesi büyük tepki çekti. Sahib Şemseddin Şerefeddin Mahmud'a tehditler ve hakaretler savurdu. Bu olay bardağı taşıran son damla oldu ve Şerefeddin

⁵⁶ İbn-i Bîbî, a.g.e., s.553-554/ Trk. trc. c.II, s.90,91.

⁵⁷ İbn-i Bîbî, a.g.e., s.565/ Trk. trc. c.II, s.100. İbn-i Bîbî, kendisinin de bu evliliği uygun görmediğini yazar.

⁵⁸ SİMON de Saint Quentin, s.83,86. (Beauvais, XXXII,Cap.26,27)

⁵⁹ İbn-i Bîbî, a.g.e., s.565/ Trk. trc. c.II, s.100; Simon, Şerefeddin'in isyanının bir sebebinin de Sahib'in yaptığı bu evlilik olduğunu söyler. SİMON de Saint Quentin, s.83,86. (Beauvais, XXXII,Cap.26,27)

⁶⁰ SİMON de Saint Quentin, s.83,86. (Beauvais, XXXII,Cap.26,27)

Mahmud tehditlerden korkarak adamlarını topladı ve sevenlerinin çoğunlukta olduğu Erzincan'a doğru gizlice yola çıktı.

Sahib Şemseddin, ülkede doğacak bir iç çatışmayı engellemek ve Şerefeddin Mahmud'un dostluğunu tekrar kazanıp huzursuzluğu ortadan kaldırmak için onun arkasından anlaşma sağlayacak bir heyet gönderdi. Emîr Taceddin Simcûrî ve Üstâdüd-dâr Emîr-i Ârız (ordu müfettişi) Nizameddin Ali b. İlalmış, Şerefeddin'e yetişerek onu anlaşmaya ikna etmişlerdi. Anlaşmaya göre Erzincan ve Niksar Subaşılığına (serleşker) ilave olarak Emîr Şerefeddin'e özel gelirlerden (Vucûh-i Has)⁶¹ yıllık 300 bin dirhem (gümüş para) verilmesini, onun buna karşılık uçları korumasını, gelip giden elçi ve habercilere nezâret etmesini istiyorlardı. Uç emîrlerinin huzurunda anlaşma imzalandı.⁶²

Şerefeddin, anlaşma için gelen emîrler ayrılınca yanında bulunan ayak takımının da etkisiyle asker toplayarak Niksar tarafına doğru giderek isyan etti. Sahib Şemseddin, Şerefeddin'in isyanını duyunca Şemseddin Yavtaş'ı kalabalık bir ordu ile onun üzerine gönderdi. İki taraf Niksar Haruni⁶³ bölgesinde karşı karşıya geldi. Şerefeddin yenilerek cephane ve erzak ihtiyacını karşılayabileceği Kemah Kalesine çekildi. Sahib Şemseddin etraftaki tüm askeri güçleri Kemah Kalesini kuşatmaya gönderdi. Kalede bulunanların güçlü kuşatma altında umutları kırıldı. Şerefeddin'in yanındakiler dışarıdan gelen cazip tekliflere kapılıp onu yalnız bıraktılar. Yalnız kaldığını anlayan Şerefeddin, dostları aracılığı ile Sahib'ten af dileyip canını bağışlamasını istedi. Sahib onun bu isteğini kabul etti. Şerefeddin teslim oldu ve Emîrlerle birlikte Konya'ya doğru yola çıktı. Kayseri'nin Çubuk nahiyesine varınca, Sahib Şemseddin'den gelen bir emirle Şerefeddin öldürüldü.⁶⁴

⁶¹ Türkiye Selçuklularında para ve kıymetli eşyaların bulunduğu bir hazine bulunmaktaydı. Bundan başka "Hazâne-i Âmire" denilen asıl devlet hazinesi ve "Hazâne-i Hâs" denilen hükümdarın iç hazinesi bulunurdu. "Hazâne-i Hâs" hükümdara aitti. İ. H. UZUNÇARŞILI, **Medhal**, s.124; Celâleddin Karatay, II. İzzeddin Keykâvus döneminde Hazânedar-ı Hâs görevinde de bulunmuştur. İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.569/ Trk. trc. c.II, s.103; İbn-i Bîbî'nin paranın temin edildiği yer olarak gösterdiği "Vocûh-i Hâs" hükümdara ait olan "Hazâne-i Hâs" olmalıdır. "Vocûh" kelimesi burada "paralar" anlamında kullanılmıştır. "Vocûh-i Hâs" tabiri şimdiki kadar başka bir tarihçinin dikkatini çekmemiş ve konu üzerinde durulmamıştır. İbn-i Bîbî, **El-Evâmirü'l-Alâ'îye Fi'l Umurü'l-Alâ'îye**, Tıpkı basım, s.566.

⁶² İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.565/ Trk. trc. c.II, s.100.

⁶³ O. TURAN'ın "Hurûni" Mürsel Öztürk'ün "Haruni" şeklinde okuduğu bu yer günümüzde Niksar'ın kuzey-batısında bulunan "Hayati" olabilir. İbn-i Bîbî, Trk. trc. M. ÖZTÜRK, c.II, s.102; O. TURAN, **Türkiye**, s.463; İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, Tıpkı basım, s.457.

⁶⁴ İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.566-567/ Trk. trc. c.II, s.101,102. İbn-i Bîbî burada ibret verici bir olay anlatır; Sahib'in emri ile Şerefeddin'in kafasını kesip Konya'ya götüren ulak Çubuk köyünde konaklayınca Şerefeddin'in kafasını taşıdığı torbayı konakladığı evin duvarındaki bir çiviye astı. Daha sonra Sahib Konya'da öldürülünce kafasını kesip Sivas'a taşıyan ulak yine Çubuk köyünde konaklayıp Sahib'in kellesini taşıdığı torbayı aynı evin duvarındaki aynı çiviye astı.

Sahib Şemseddin, bu isyanı bastırdıktan sonra tutuklu oldukları halde kendisi için tehlike olarak gördüğü, Pervâne Fahreddin Ebû Bekir Attar'ı Darende Kalesi'nde oğlunu da Kahta Kalesi'nde öldürterek bütün rakiplerinin hayatına son verdi.⁶⁵ Böylelikle Sahib Şemseddin'in etrafında sadece dostları ve Sahib'e karşı geldikleri zaman öleceklerini bilen sindirilmiş bir muhalefet grubu kalmıştı. Kendi isteğine göre kurduğu kadro şu şekilde idi: Yakın arkadaşı Tuğrâcı Şemseddin Mahmud, Emîr-i Ârız⁶⁶ Reşîdüddin Cüveyni, büyük bir bilgin ve tercüman olan Bedreddin Yahya Cürcânî,⁶⁷ Emîr-i Dâd Hatîreddin Zekeriya Sucasî, nâib ve aynı zamanda emaret-i devat, hazinedâr-ı has görevleri de olan "Veliyullah fi'l-Arz" lâkaplı Celâleddin Karatay.⁶⁸

Sahib Şemseddin, tamamen İranlılardan oluşan bir kadroyla, şahsına bağlı olarak kurduğu güçlü otorite yaklaşık iki yıl devam etmiştir. Bu iki yıl boyunca çocuk yaştaki hükümdar II. İzzeddin Keykâvus tamamen göstermelik bir durumdaydı. Sahib, ülkenin hükümdarı gibi hareket ediyordu. Olayları bizzat yaşayan ve bize aktaran İbn-i Bîbî, Sahib Şemseddin'in merasimlere katılımının ve halkın içinden geçişinin sultanların törenlerinden gösterişli olduğunu, bazen de **saltanat tacını başına taktığını belirtir.**⁶⁹

Sahib Şemseddin'i bu kadar cüretkâr ve korkusuz kılan neydi ve bu gücü nereden alıyordu? Her şeyin başında o, II. Gıyâseddin'in bütün işlerini emanet ettiği devletin en yetkili kişisi idi. Öte yandan Türkiye Selçuklularının hâkimiydi ve Metbû Moğollar'ın desteğini almıştı. Moğol hanlarının en güçlülerinden olan Altın Ordu Hanı Batu Han, huzuruna elçi olarak kabul ettiği Sahib Şemseddin'e "Nizamü'l-Mülk ve Salahü'l-alem" lakaplarını vererek onu kendi adına memleketlere hakim tayin etmişti.⁷⁰ Batu Han'dan alınan büyük paye ve hediyeler Sahib Şemseddin'in otoritesini ve gücünü artırmış, ona büyük bir güven vermişti. Çocuk yaştaki hükümdar adına ülkeyi yönetmeye başlayıp rakiplerini de tamamen ortadan kaldıran Sahib Şemseddin, yukarıda açıkladığımız gibi sanki bir hükümdar gibi davranmaya başlamıştı.

⁶⁵ İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.568-569/ Trk. trc. c.II, s.103.

⁶⁶ Emîr-i Ârız; Divân-ı Ârız'ın reisi olup ordunun ihtiyaçlarını karşılayıp maaşlarını vermek ve defterlerini tutmakla görevli idi. İ. H. UZUNÇARŞILI, **Medhal**, s.96.

⁶⁷ Bu şahıs Bedreddin Yahya er-Rumî'dir Tartışmalar için bkz. N. KAYMAZ, **Pervâne**, s.41-42.

⁶⁸ İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.569/ Trk. trc. c.II, s.103.

⁶⁹ İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.569/ Trk. trc. c.II, s.103; O. Turan, bu durumu ifade ederken; Sahib Şemseddin'in tam bir istiklal ile saltanat hayatı sürdürdüğünü söyler. O. TURAN, **Türkiye**, s.463; İ. Erdem, Sahib Şemseddin'in bu yolla ileride Selçuklu tahtını ele geçirebileceğini söyler. İ. ERDEM, **a.g.t.**, s.108.

⁷⁰ İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.542-543/ Trk. trc. c.II, s. 84; Krş. N. KAYMAZ, **Pervâne**, s.37.

7. Türk Ahmed İsyanı

Sahib Şemseddin'in ülkede kurduğu otorite yaklaşık iki yıl sürmüştü. Ülkedeki siyasî istikrar sosyal ve ekonomik hayatı düzene koymuş, halk kısa da sürse rahat bir hayat yaşamıştı. Ülkedeki huzur "Türk Ahmed"⁷¹ isyanı ile bozulmuştu.⁷² Bu isyan haberi İbn-i Bîbî'nin naklettiğine göre şu şekilde merkeze ulaşmıştı: "Uç tarafında Ahmed adında biri ayaklandı. O, merhum Sultan Alâeddin'in oğlu olduğunu iddia etmektedir. O havalinin Türk toplulukları onun davetine uymuşlar. İlerledikçe kalabalığının sayısı artmakta, çıkardığı karışıklık daha geniş alanlara yayılmaktadır. Eğer ona karşı tedbir alma konusunda ihmâl gösterilirse, iki ay sonra o diyarda saltanat devletinin taraftarı hiçbir asker kalmaz."⁷³ Gelen haber, isyanın ne kadar hızlı yayıldığını ve ne kadar büyük olduğunu açıkça ortaya koymaktaydı.

İsyanın bastırılması için Sahib Şemseddin kendi seçkin askerleri ile büyük bir orduyu başında güvendiği emirlerle birlikte yola çıkardı. İki ordu karşılıştınca isyancıların çokluğunu gören emirler savaşı geciktirerek işi ağırdan alıp, merkezden yardım istemeyi tercih etmişlerdi.⁷⁴ Sahib, Suriye tarafından Anadolu'ya gelmiş ve kendi adamları arasına girmiş olan Hârizmî, Kürt ve Kıpçaklardan oluşan bir birlikle ücretli askerlerden oluşan bir birliği Emîr-i Dâd Hatîreddin Zekeriya-yı Sucasî komutasında yardım için yola çıkardı.⁷⁵ Etrafına yaklaşık 20.000 insan toplayan Türk Ahmed, Konya civarına gelip köyleri tahrip etmiş, sultanın hazinelerinin bulunduğu Alâiye kalesine saldırmıştı. Sahib Şemseddin'in gönderdiği ordular ve Selçuklulara tâbi olan Lampron Senyörü'nün⁷⁶ yardımı ile isyan üç ayda bastırılabilirdi.⁷⁷ İsyan sırasında yaşanan büyük karışıklık devleti zayıf düşürmüştü. SİMON de Saint Quentin devletin zayıflığını abartmış ve biraz da milliyetçilik hislerini katarak, bu isyandan sonra

⁷¹ Bu isyan sadece Muhtasar İbn-i Bîbî'de "Türk Ahmed" isyanı adıyla anılır. İbn-i Bîbî, **Muhtasar**, s.239; SİMON de Saint Quentin, ise bu isyancıyı Coterin adıyla anlatır. SİMON de Saint Quentin, **a.g.e.**, s.80,81. (Beauvais, XXXI,Cap.51); Krş. N. KAYMAZ, **Pervâne**, s.38.

⁷² Türk Ahmet'in I. Alâeddin Keykubâd'ın Melike-i Adiliye'den doğan oğlu İzzeddin Kılıç Arslan olma ihtimali vardır. İzzeddin Kılıç Arslan ve Rükneddin öldürülmek üzere Armağanşâh'a teslim edilmişti. Ancak yaygın olan rivayete göre Armağanşâh bunları öldürmemiş onlar yerine iki köle öldürmüştü. İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, c.II, s.84. O. TURAN, **Türkiye**, s.464.

⁷³ İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.583-584/ Trk. trc. c.II, s.116-117.

⁷⁴ Bizce emirlerin savaşı ağırdan almasının asıl sebebi Sahib Şemseddin'e karşı duydukları kıskançlıktı. Daha önce de Tarsus kuşatması sırasında emirler "Kaleyi alan biz olacağız ancak şan ve şöhret Sahib'in olacak" diye gevşeklik göstermişlerdi. İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.545-546/ Trk. trc. c.II, s.86.

⁷⁵ İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.584/ Trk. trc. c.II, s.117; **Anonim Selçuknâme**, s.33.

⁷⁶ Lampron; Tarsus'un kuzey bölgesindedir ve bugün Namrun olarak adlandırılır. Lampron Ermeni senyörleri krala karşı Selçukluların himayesinde idi. O.TURAN, **Türkiye**, s.249.

⁷⁷ İsyancıların sayısı ve isyanın nasıl bastırıldığı sadece bu kaynaktan bulunur. Yerli kaynaklar isyanın sonundan hiç bahsetmez. SİMON de Saint Quentin, **a.g.e.**, s.80,81. (Beauvais, XXXI, Cap.51); Bkz.N. KAYMAZ, **Pervâne**, s.38-39.

Fransız kralının denizi geçerek Türkiye'yi zaptetmeyi düşündüğünü, ancak Mısırlılar'ın tepkisinden korkup çekindiğini anlatır.⁷⁸

Türk Ahmed isyanı, Köseadağ savaşından (1243) sonra Moğol baskısı altında bulunan Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı çıkan ilk büyük Türkmen ayaklanmasıdır. Türk Ahmed'in, I. Alâeddin'in oğlu olup olmadığı konusunda kaynaklarda kesin bir bilgi yoktur, ancak kendisi bunu iddia ederek ortaya çıkmıştır. İsyanın genel karakterine bakıldığında Türk Ahmed'in saltanatı ele geçirmek için savaşan bir hanedan mensubu değil de ganimet almaya çalışan bir Türkmen beyi gibi davrandığı görülür. Ayrıca neden I. Alâeddin'in ölümü şüpheli olan iki oğlundan birinin adıyla değil de Ahmed adıyla isyan ettiği düşünülmese gereken bir konudur.⁷⁹

Türk Ahmed isyanının kısa zamanda büyümesi ve yayılması Türkmen topluluklarının devlete karşı duyduğu hoşnutsuzluğun en önemli kanıtıdır. Bu isyanla, zaten Moğollara ödediği ağır vergilerle ezilen devlet daha da zayıflamıştır.

8. Sahib Şemseddin İsfahânî'nin Azli ve Öldürülmesi

Melik Rükneddin, Göyük Han'ın (1246-1251) tahta çıkma törenine katılmak üzere Moğolistan'a gitmişti. Abû'l-Farac'ın anlattığına göre, hanın huzuruna çıkan Türkiye Selçuklu heyetinden Tercüman Bahâeddin Yusuf b. Nuh-i Erzincanî'nin⁸⁰ Sahib Şemseddin'i hana şikayet ettiği konular şunlardı; "*Vezir eşrafi öldürdü. Vefat eden Sultanın karısı ile evlendi ve sizden izin almaksızın yeni bir sultan tayin etmek istedi.*"⁸¹ Bu şikayetleri duyan Göyük Han sinirlenerek, izni olmadan seçilen ve yanına gelmeyen II. İzzeddin Keykâvus'un tahttan inmesini, yerine kendi yanına gelerek bağlılığını bildiren IV. Rükneddin'in hükümdar olmasını, şikayetlerin muhatabı Sahib Şemseddin'in görevinden alınarak yerine Tercüman Bahâeddin'in geçmesini emretti.⁸²

Moğol hanından bu emir alındıktan kısa bir süre sonra Bahâeddin 2.000 Moğol askeri ile birlikte Sivas'a gelerek Rükneddin Kılıç Arslan'ı Sivas, Erzincan, Kayseri, Malatya, Diyarbakır ve Zait kalelerine hükümdar ilan etti.

⁷⁸ SİMON de Saint Quentin, a.g.e., s.80,81. (Beauvais, XXXI,Cap.51)

⁷⁹ Bu isyan hakkındaki tartışmalar için bkz. N. KAYMAZ, *Pervâne*, s.39, not:52.

⁸⁰ *Ebû'l-Ferec Tarihi*'nde bu isim "Bahaüddin Tarjan" şeklinde yazmıştır, ancak doğrusu "Bahâeddin Tercüman" dir. *Ebû'l-Ferec Tarihi*, c.II, s.548

⁸¹ *Ebû'l-Ferec Tarihi*, c.II, s.548.

⁸² *Ebû'l-Ferec Tarihi*, c.II, s.548; Alâeddin Atâ Melik CÜVEYNÎ, a.g.e., s.233; CÜZCÂNÎ, M. *Tabakât-ı Nâsırî*, İng. trc. H. G. RAVERTY, Londra 1881, c.1, s.1154; İbn-i Bîbî, a.g.e., s.584-585/ Trk. trc. c.II, s.117-118; İ. ERDEM, a.g.t.,s.108.

Rükneddin kendi adına para bastırdı.(H. 646/ M.1248-1249)⁸³ Yeni valiler, hakimler tayin ederek İzzeddin'in adamlarını azletti.⁸⁴ IV. Rükneddin'in bu hükümdarlığı müşterek saltanat dönemine kadar kısa bir süre devam etmiştir.

Melik Rükneddin'in Kaanın yanından dönmesiyle birlikte Türkiye Selçuklu tarihinde yeni bir dönem başladı. Rükneddin Moğolların atadığı ilk Selçuklu hükümdarı, Tercüman Bahâeddin de aynı şekilde atanan ilk vezir olmuştur. Türkiye Selçuklu hükümdarlarının ve devlet adamlarının kendi iç meselelerini, şahsî çıkarları için, Moğollara şikayet etmeleri sonucunda, Moğollar, Selçukluların iç meselelerine daha çok karışmışlar ve zamanla hiçbir iş onlara sorulmadan yapılamaz olmuştur. Başta güçlü, karizmatik ve disiplinli bir hükümdarın olmaması, yukarıda görüldüğü gibi devlet işlerinin darmadağın olmasına sebep olmuştur.

Sahib Şemseddin, Moğol Hanı tarafından hükümdarın ve kendisinin azledildiğini duyunca endişeye kapılmıştı. Göyük Hanın bu emrini değiştirmek için büyük bir hazine ve çok miktarda mal ile birlikte Malatya Subaşı, Emîr-i Ârız Reşîdüddin Ebû Bekir Cüveynî'yi Elçigitay'a gönderdi.⁸⁵ Göyük Han başta Anadolu olmak üzere Gürcistan, Halep ve Musul'un komutanlığına Elçigitay'ı atamış ve başkalarının onun işine karışmasını yasaklamıştı.⁸⁶ Hediyelerle birlikte yola çıkan Emîr-i Arız Reşîdüddin Erzincan'a gelince, IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve yanındakilerin gelmek üzere olduklarını duyup yanında bulunan hazineleri Kemah Kalesine bırakarak birkaç adamla birlikte Haleb'e kaçtı.⁸⁷ Tercüman Bahâeddin Yusuf, Haleb'e bir elçi gönderip Reşîdüddin'i yakalatarak Hafik Kalesine hapsedirdi. Daha sonra affedilerek serbest bırakıldı. Kaleye kapatılanlardan sadece Reşîdüddin kurtulabilmişti.⁸⁸

⁸³ H. ERKİLETLİOĞLU, O. GÜLER, *Türkiye Selçuklu Sultanları Ve Sikkeleri*, Kayseri 1996, s.161, no: 359-360; AHMED TEVHİD, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Katalogu*, İstanbul 1321, no:509; İSMAIL GALİP: *Takvîm-i Meskûkât-ı Selçukiyye*, İstanbul 1309, no: 95-96.

⁸⁴ *Ebû'l-Ferec Tarihi*, c.II, s.548; İbn-i Bîbî, *a.g.e.*, s.584/ Trk. trc. c.II, s.117.

⁸⁵ İbn-i Bîbî, *a.g.e.*, s.584/ Trk. trc. c.II, s.117; Ebû'l-Ferec, bu elçilik heyetinin Moğol hanına gönderildiğini yazar. *Ebû'l-Ferec Tarihi*, c.II, s.548; Bizce bu elçilik heyeti ilk önce Elçigitay'a uğramayı sonrada Göyük Han'ın huzuruna çıkmayı planlamış olmalıdır. Çünkü, Göyük Han açık olarak Anadolu'nun idaresini Elçigitay'a bırakmış ve onun işlerine karışılmasını yasaklamıştı.

⁸⁶ CÜVEYNÎ, *a.g.e.*, s.233.

⁸⁷ *Ebû'l-Ferec Tarihi*, c.II, s.548.

⁸⁸ *Ebû'l-Ferec Tarihi*, Reşîdüddin'in affedildiğini açıkça yazar. Başka bir kaynakta öldürüldüğüne dair bir bilgi yoktur, ancak Osman Turan, bu şahsın öldürüldüğünü yazar. O. TURAN, *Türkiye*, s.465; Bu kalenin üstünde yüksek bir yerde bir kapı bulunmaktaydı. Kapının arkası uçurum olup uçurum önünde tek basamak bulunuyordu. Büyük birine ölüm cezası verilince el sürmeden öldürmek için bu kapının arkasına konurdu. Kapının önünde en fazla bir-iki gün dayanabilir sonunda uykusuzluğa ve yorgunluğa yenilip, uçurumdan düşerek can verirdi. *Ebû'l-Ferec Tarihi*, c.II, s.548-549.

Alparsı ile Fahreddin Sivastos,⁸⁹ Sahib Şemseddin'i tutuklamak için yarlıg getirdiler. Bu emri getirenler, Emîr Celâleddin Karatay ve Necmeddin Ebû'l Kasım'ı Sahib'in yanına göndererek, adamlarını bırakıp iki kölesiyle birlikte divana gelmesi için ona davet gönderdiler. Bütün askerlerini Türk Ahmed isyanını bastırmak için gönderince Sahib Şemseddin merkezde tamamen savunmasız kalmıştı. O artık sonunun geldiğini anlamıştı.

Sahib'in son günlerinde umut bağladığı tek kişi şüphesiz Batu Han'dı ve ondan gelecek bir haber her şeyi değiştirebilirdi. Sahib Şemseddin, hala Batu Han'dan aldığı pâyelere güveniyordu. Bundan dolayı Batu Han'dan aldığı hil'ati giyerek kendini onun nüfuzuyla korumaya çalışmıştı.

Tutuklu olduğu son günlerinde kendisine gelen bir mesaja cevaben yazdığı bir mektup bulunur. Bu mektubun kime yazıldığını bilmiyoruz ancak mektuptan anladığımız üzere bu kişi vezirin yakınlarından nüfuzlu bir zat olmalıdır. Sahib Şemseddin yazdığı mektupta beklentilerini açıkça dile getirmiş ve kendi hakkında yirmi beyitlik Farsça bir mersiye yazmıştır.⁹⁰ Bu mektupta Sahib Şemseddin bütün ümidini Sultanın keremine bağladığını ve ondan bir an önce gelecek bir ulak ile kurtulabileceğini söyler. Mektubu yazdığı zattan da ulağın bir an önce gelmesi için yardımcı olmasını ister.⁹¹ Bu mektupta Sahib Şemseddin'in yardımını beklediği ve Sultan diye bahsettiği kişi Batu Handan başka kimse olamazdı. Bu mektup Sahib Şemseddin'in Batu Han ile olan ilişkisinin boyutlarını göstermesi bakımından çok büyük önem taşır.

Sahib evinin etrafına güvendiği adamlarını yerleştirip evinden dışarı çıkmadı. Emîr Celâleddin, Taceddin Simcûrî'yi gizlice Sahib'in yanına göndererek, şehirden bir an önce kaçıp uçlarda bulunan ordusuna katılmasını, geride bıraktığı evine ve yakınlarına kendisinin bakacağını bildirdi.⁹² Sahib'in etrafındaki insanlara oynadığı oyunlardan dolayı kimseye güveni kalmamıştı ve Celâleddin'e de inanmadı. Bunun bir tuzak olduğunu düşünüp evinde kaldı.

⁸⁹ Sultan Gıyâseddin'in annesinin kölesi. İbn-i Bîbî, *a.g.e.*, s.585/ Trk. trc. c.II, s.118.

⁹⁰ Adı geçen mektuptan başka Kadı Celâleddin'e yazdığı mektup da bulunmaktadır. Bkz. Ebû Bekir b. Zeki, *Ravzatü'l-Küttâb ve Hadikatü'l-Elbâb*, Ayasofya Kütüphanesi no:4015, v.174b-178a; N. KAYMAZ, *a.g.e.*, s.46. Eserin tanıtımı, nüshaları ve bazı örnekler için bkz. A. Sevim, *Anadolu Selçuklularına Ait Bir Eser; Ravzatü'l-Küttâb ve Hadikatü'l-Elbâb*, *Tarih Vesikaları*, İstanbul 1963, Yeni Seri c.I, S.3, s.1-34; O. TURAN, *Resmî Vesikalar*, s.147-155.

⁹¹ O. TURAN, *Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s.155; N. KAYMAZ, *a.g.e.*, s.46.

⁹² İbn-i Bîbî, *a.g.e.*, s.584/ Trk. trc. c.II, s.117; *Ebû'l-Ferec Tarihi*, burada Celâleddin Karatay'ın Sahib'i şehirde tuttuğunu bildirir. Ayrıca Sahib Şemseddin'in İzzeddin Keykâvus'u da alıp kaçacağını duyan Celâleddin Karatay'ın onu şehirde tutarak, Bahâeddin'in adamlarını çağırıldığını anlatır. *Ebû'l-Ferec Tarihi*, c.II, s.549. O. TURAN, *Türkiye*, s.465-466; Bizce evinden çıkmaya cesaret edemeyen Sahib'in İzzeddin'i de alıp kaçarak isyan planı yapması mantıklı görünmemektedir.

Ertesi gün Necmeddin Ebû'l Kasım, içinde Konya Ahilerinin de bulunduğu seçkin askerlerden bir gurupla Sahib Şemseddin'in evini kuşattı. Elçiler Sahib'in tutuklanıp öldürülmesi konusundaki yarlığı getirdikleri zaman Sahib'i tekrar divana çağıldılar. Birkaç davet daha yapıldıktan sonra Sahib, sonunu bile bile saraya gitti. Divan katipleri ve muhasipleri, Sahib Şemseddin'in sarayına gidip tüm mal varlığının listesi yaptılar. Onun bütün mal varlığını devlet hazinesine taşıdılar(müsadere).⁹³ Sahib Şemseddin'in öldürdüğü emîrlerin yakınları çağrılarak üç gün ona işkence ettiler, dördüncü gün öldürdüler. Sonra kellesini Sivas'a Sultan Rükneddin'in yanına götürdükleri zaman orada bulunan Emîrler bu olaydan büyük üzüntü duydular(1249).⁹⁴

Böylece Şemseddin İsfahânî'nin hükümdar edasıyla, ülkeyi yönettiği iki yıllık vezirlik dönemi sona erdi. Moğolların emri ile öldürülen ilk vezir oldu. Öldürüleceğini bilerek geçirdiği son günlerinde yaptıklarından büyük pişmanlıklar duydu ise de ölümden kurtulamadı. Son günlerinde pişmanlıklarını bildiren şiirler yazmıştır.⁹⁵ Onun ölümüyle başlattığı olaylar sona ermeyecekti çünkü Batu Han kontrolü altında tuttuğu bu devlet adamının öldürülmesine çok kızmış ve olayı araştırmak için Anadolu'ya bir elçilik heyeti göndermeye karar vermişti.

Devletin merkezinde bu karışıklıklar yaşanırken Batı Anadolu'da Türkmen isyanı bastırılmaya çalışılıyordu. Çukurova bölgesinde ise Ermenilerin saldırılarına karşı devletin karşı koyacak gücü kalmamıştı. ⁹⁶

⁹³ Abbasî Devletinde siyasî suçlarından veya devlet servetinin dışarıya kaçacağı korkusundan dolayı, vezirlerin malları müsadere edilirdi. Vezirlerin malları beytülmâl hazinesi hukukundan gasp edilen mallardan sayıldığı için, o paraların müsaderesi adalete aykırı sayılmıyordu. Corci Zeydan, böyle bir uygulamanın devleti içte ve dışta düştüğü ekonomik sıkıntılardan kurtardığını belirterek, faydalı bir uygulama olduğunu savunur. Corci ZEYDAN, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, Trk. trc. Zeki MEĞAMİZ, Neşreden, Mümin Çevik, İstanbul 1971, c.II, s.279-282. Türkiye Selçuklu Devleti'nde müsadere bir ceza olarak değişik şekillerde uygulanmıştır. Müsaderenin kapsamına ise cezayı veren hükümdar karar vermiştir. Türkiye Selçuklu Devleti'nde en kapsamlı müsadere Sultan I. Alâeddin Keykubâd döneminde uygulanmıştır. Farklı uygulamalar ve tartışmalar için bkz. Fedâ Şâmil ARIK, **Türkiye Selçuklu Devleti'nde Müsadereler**, 5. Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İst.1985), Tebliğler, İstanbul 1986, 51,54-56,61.

⁹⁴ İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.585/ Trk. trc. c.II, s.118; **Ebû'l-Ferec Tarihi**, c.II, s.549. Anonim Selçuknâme 8 Zilhicce 646 tarihini verir(24 Mart 1249 Çarşamba). **Anonim Selçuknâme**, s.33.

⁹⁵ İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s.585-588/ Trk. trc. c.II, s.118-120; İ. Erdem Sahib Şemseddin'i, Moğollar vasıtası ile ülkede despot bir yönetim kuran, Sultanlık otoritesini elinde tutan ilk diktatör olarak kabul eder. İ. ERDEM, **a.g.t.**,s.110.

⁹⁶ Çukurova'ya 1245 yılında düzenlenen sefer sonunda, Selçuklulara tekrar bağlanan Ermeniler ile vergi vermek ve Bragana Kalesi'ni Selçuklulara teslim etmek şartı ile anlaşma yapılmıştı. Ermeniler ülkedeki karışıklıklardan faydalanıp Bragana Kalesini 1248'de işgal ettiler. Joinville, Ermeni Kralının Selçuklu (Konya Sultanı) hakimiyetinden kurtulmak için Moğollar'a tâbi olduğunu ve Moğollardan asker yardımı alıp Selçuklularla savaştığını anlatır. Bu savaşa ganimet almak için bazı Haçlı askerlerinin de katıldığını ancak bu haçlı askerlerinden geriye dönen olmadığını belirtir. John de Lord JOINVILLE, **Bir Haçlı'nın Hatıraları**, Trk. trc. Cüneyt KA-

9. Sahib Şemseddin'in Ölümü İle Başlayan Olaylar Ve Batu Han'ın Elçilerinin Konya'ya Gelmesi

Bu dönemde Batu (Sayın) Han'ın huzurundan Hutu-kör, Kelegeç ve Kutlu Melik öncülüğünde bir elçilik gurubu geldi. Elçilik heyetinin geliş sebepleri; Sahib Şemseddin'in öldürülmesini araştırmak, bu olaydan duyulan rahatsızlığı bildirmek ve ilave vergileri toplamaktı.⁹⁷ Batu Han huzuruna çıkan, itaatini bildiren ve kendisine hediyeler sunan Şemseddin İsfahânî'yi kendi Nâibi olarak atamış, onu kendi adına Türkiye Selçuklu Devletini yönetmeye yetkili kılmış ve kendisine özel hediyeler vermişti. Sahib Şemseddin, Batu Han'a olan güveninden dolayı, öldürüleceği zaman Batu Han'dan aldığı hil'ati giyerek onun nüfuzuyla korunmaya çalışmıştı. Öldürüleceği ana kadar da ondan gelecek yardımı beklemişti. Batu Han da kendi atadığı vezirin öldürülmesine sessiz kalamazdı; tabii ki, bu olayın hesabını soracaktı. Aslında Göyük Han, başta Türkiye olmak üzere Gürcistan, Halep ve Musul'un komutanlığına Elçigitay'ı atamış ve başkalarının onun işine karışmasını yasaklamıştı.⁹⁸ Ancak bu olayda da görüldüğü gibi yasağa uyulmuyor ve Türkiye Selçuklu Devleti, Moğol Hanlarının arasında baskın çıkanın ve güçlü olan hanın emirlerine uymak zorunda kalıyordu. Aynı ayrı bütün hanları da memnun etmek zorunda kalan devletin mâlî yükümlülüğü gün geçtikçe artıyordu.

Türkiye Selçuklu Devletinin bu şekilde arada kalmasının sebeplerini Moğol Hanları'nın kendi aralarındaki ilişkilerde aramak gerekir. Buradaki asıl mesele Göyük Kağan ile Batu Han arasındaydı. Batu, Göyük'ün Kağan seçilmesine karşı çıkmıştı. Göyük de kağan seçilince Batu'nun hakimiyeti altında bulunan yerleri Elçigitay'a vermişti. Yaşanan bu nüfuz mücadelelerinin Anadolu'ya yansıyan kısmında ise Göyük Kağan, IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı destekliyor, Türkiye Selçuklu hükümdarı olması için emir veriyor ve Batu'nun nâibi olan Sahib Şemseddin'i, makamından azlediyordu. Batu taraftarı olan Sultan II.

NAT, Ankara 2002, s.85. Türkiye Selçuklu Devleti, Ermeniler üzerine sefer düzenleyecek durumda değildi. Bu yüzden Ermenilerin saldırılarına cevap verilemedi. Ermenilerin saldırılarına karşı Selçuklular seyirci kalsalar da yöredeki Türkmen toplulukları düzenledikleri akınlarla onların beldelerini yağmalıyor ve yayılışlarını durduruyorlardı. Ermenilerin bu akınları, Selçuklular yıkılıncaya kadar devam etti. Oğuzların Afşar boyundan İslâm Bey 1254 yılında Korykos'a akınlı yaparken diğer bir Türkmen Beyi olan Sarum Bey de 1259 yılında yine bu bölgedeki Ermeniler üzerine akınlı yapmıştır. Mehmet ERSAN, "Selçuklu Ermeni İlişkileri" **TÜRKLER**, Yeni Türkiye Yayınları, c.6, s.641; O. TURAN, **Türkiye**, s.476. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali SEVİM, **Genel Çizgileri İle Selçuklu Ermeni İlişkileri**, Ankara 1983.

⁹⁷ İbn-i Bibî, **a.g.e.**, s.597/ Trk. trc. c.II, s.127; İ. ERDEM, **a.g.t.**, s.113.

⁹⁸ CÜVEYNÎ, **a.g.e.**, s.233; CÜZCÂNÎ, Elçigitay'ın Suriye ve Mısır'ın da fethi ile görevlendirildiğini yazar, CÜZCÂNÎ, **M.**, **a.g.e.**, c.1, s.1154.

İzzeddin Keykâvus ve Sahib Şemseddin ise IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a karşı mücadele içindeydi.⁹⁹

Batu Han'ın bu girişimi karşısında telaşlanan devlet adamları, bizzat Batu Han'a olup bitenleri anlatmak ve masum olduklarını ispat için onun huzuruna gitmeye karar verdiler. Güzel konuşan ve ikna kabiliyeti yüksek olan Şemseddin Mahmud bu iş için temsilci seçildi. Çok miktarda mal ve para ile yola çıkan Şemseddin Mahmud yarlıg hükmü gereği Sahib Şemseddin'in adamları olan Emîr-i Ârız Reşîdüddin Cüveynî'yi, Reisü'l-Bahr Şucaeddin Abdurrahman'ı, Müstevfî Necibeddin Düleycânî (veya Delicânî)¹⁰⁰ ile Sahib Şemseddin'i işkence ile öldüren Bahâeddin Erzincanî ile Sârimüddin Alparsu'yu orduya götürdü.¹⁰¹

Olayların karıştığını gören Kadı Necmeddin bir süre vezirliğine devam etti ise de sonunun Şemseddin İsfahânî'ye benzeyeceğinden korkup vezirliği bırakarak Halep tarafına gitti.¹⁰² Devlet içerisindeki karışıklık ve güvensizlik ortamı o hale gelmiştir ki, en yetkili memur olan vezir bile akıbetinden korkup görevini ve ülkesini terk etmiştir. Moğol hanlarının huzurlarına gelen, hediyelerle ve paralarla kendini etkileyen Selçuklu elçilerinin yönlendirmesi doğrultusunda verdikleri kararlar, devleti bu güvensiz ve belirsiz ortama sürüklemiştir.

Batu Han'ın huzuruna varan heyet üyeleri, yapılan soruşturmada ifade verdiler. Yanlarında götürdükleri hediye ve paraları hana sunarak onun gönlünü almayı bildikleri gibi, ifadelerini verirken de kendilerine yöneltilen suçlamalardan ustalıkla kurtuldular. Soruşturma için gittikleri yerden yeni makam ve pâyeye sahibi olarak döndüler. Vezirlik Tuğrâcı Şemseddin Mahmut'a, nâiblik Reisü'l-Bahr Şucaeddin'e, istîfâ Necibeddin Düleycânî'ye, ordu müfettişliği Reşîdüddin Ebû Bekir Cüveynî'ye, Çorum emîrliği ve subaşılığı Zekeriya-yı Sucasî'ye verildi.

Batu Han'ın huzuruna giden heyet elde ettikleri makamlar ve şahsî çıkarları adına elde ettikleri menfaatlerle geri döndüler. Sultanın huzuruna geldikleri zaman Batu Han'dan getirdikleri İncili kaftan, külah, okluk, ok ve yayı sultana sundular. Celâleddin Karatay için getirdikleri kaftanı da ona giydirdiler. Bu törende gelen yarlıg hükümleri de kabul edilerek boyun eğildi. Yarlıg hükmünce atanan devlet adamlarının yanında nâib olan Nizameddin Hurşid de maka-

⁹⁹ Bkz. İ. ERDEM, *a.g.t.*, s.113-114.

¹⁰⁰ Düleycân Irak-ı âcemde Kâşâ'nın batısında bir kasabadır. Bkz. N. KAYMAZ, *a.g.e.*, s.50, not:97.

¹⁰¹ İbn-i Bîbî, *a.g.e.*, s.597/ Trk. trc. c.II, s.127. Ordu: Moğolların askeri karargahı; hükümdar sarayı ve başkenti.

¹⁰² İbn-i Bîbî, *a.g.e.*, s.597/ Trk. trc. c.II, s.127.

mının Şücaeddin Abdurrahman'a verilmesi üzerine Pervânelik makamına atandı.¹⁰³

Batu Han Sahib Şemseddin'in öldürülmesini kendine yapılan bir saygısızlık olarak değerlendiriyor ve Selçuklu devlet adamlarına karşı büyük bir öfke duyuyordu. Bunun haricinde Batu Hanın Sahib Şemseddin'e karşı herhangi bir yakınlığı ve akrabalığı yoktu. Yukarıda ki olaylardan da açıkça anlaşıldığı üzere Batu Han Anadolu'da kendi adına devleti yönetecek kendine sadık adamlar bulunca Sahib Şemseddin'i çabucak unutmuş ve yanına gelenlere yüksek payeler ve hediyeler verip geri göndermiştir.

10. Sahib Şemseddin İsfahânî'nin Anadolu'da Bulunan Dinî Gruplarla İlişkileri

Sahib Şemseddin İsfahânî, Seyyid Burhaneddin-i Tirmizi'nin (ölümü 1245) talebesi ve müridi idi.¹⁰⁴ Sahib Şemseddin'in Kayseri'de kaldığı dönemlerde Seyyid Burhaneddin'e ne kadar yakın olduğunu Ahmed Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri adlı eserinde geniş şekilde anlatır.¹⁰⁵

Mevlânâ'nın da hocası olan Seyyid Burhaneddin-i Tirmizi,¹⁰⁶ Fahr-i Razi'ye ve onun Anadolu'daki temsilcisi Ahi Evren'e karşıdır.¹⁰⁷ Sahib Şemseddin'in de hocasından etkilenererek Ahi Evren'e karşı bir tavır içinde olacağını düşünmekteyiz. Sahib Şemseddin Konya'ya geldikten sonra Mevlânâ'ya bağlanmıştır. Zîrâ Mevlânâ da onun gibi Moğollara sempati ile bakıyordu.¹⁰⁸

Sahib Şemseddin'in Mevlânâ'ya olan bağlılığı Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un tepkisini çekecek kadar fazladır. Sahib Şemseddin, çocuk yaştaki Sultan II. İzzeddin Keykâvus'u saltanatının ilk yıllarında Mevlânâ'ya bağlamak için

¹⁰³ İbn-i Bîbî, a.g.e., s.597/ Trk. trc. c.II, s.128. İ. ERDEM, a.g.t., s.115. Batu Han tarafından atanan emîrlerin devlet içerisinde kabul görmesi çok zordu. Zaten kısa zaman sonra patlak veren bir krizle yönetim tekrar değişti.

¹⁰⁴ Mikâil BAYRAM, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*, Konya 1991, s.93. Ahmed EFLÂKÎ, *Âriflerin Menkıbeleri*, c.I, s.226.

¹⁰⁵ Ahmed EFLÂKÎ, *Âriflerin Menkıbeleri*, c.I, s.229-230,238,239,240; Ahmet SEVGİ, *Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi (Mevlânâ'nın Hocası)*, Kayseri 1995, s.24,25,31,35.

¹⁰⁶ B. FÜRÜZANFER, a.g.e., s.49; bkz. Ahmet SEVGİ, a.g.e.

¹⁰⁷ Ahi Evren ile Mevlânâ arasındaki sürtüşmenin kökenleri Türkistan'a, Harizm bölgesine değin gider. Ahi Evren'in hocası olan Fahreddin Râzî (akılcı anlayışı benimser) ile Mevlânâ'nın babası Bahâeddin Veled'in (sezgici anlayışı benimser) Herat şehrinde aralarında çıkan anlaşmazlık yıllar sonra Anadolu'da devam etmiştir. Ahiler ile Mevleviler arasındaki bu ayrılık siyasî görüşlerine de yansımıştır. M. BAYRAM, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*, s.90; Ayrıca Bkz., M. BAYRAM, *Sosyal ve Siyasî Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, Konya 2005, s.75-120; M. F. KÖPRÜLÜ, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1993, s.207-230.

¹⁰⁸ M. BAYRAM, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s.198-201.

çalışmış ve kısmen de başarılı olmuştur.¹⁰⁹ Eflâkî, Konya’da Sahib İsfahânî’ye ait bir han olduğundan ve bu handa fahişe kadınlar bulunduğundan bahseder. Bu kadınlar da Mevlânâ’nın güzel sözleri ile doğru yola ulaşmışlar ve ona mürid olmuşlardır.¹¹⁰

Sahib Şemseddin İsfahânî’nin Anadolu’da Mevlevîleri desteklediği açıkça gözükmektedir. Sahib Şemseddin beslediği fikrî kaynağın etkisi ve izlediği Moğol yanlısı politika sebebi ile ahilere karşı olmuştur. Onun, Türkmen isyanları ile mücadele eden bir vezir olarak Türkmen topluluklarını sevmediği de açıktır.

O dönemlerde devlet ricalinin şöhret kazanmış din büyüklerine hürmet etmeleri bir gelenektir ve bu yolla nüfuzlarını kuvvetlendirirlerdi.¹¹¹ Bu açıdan Moğol yanlısı bir devlet adamı olan Sahib Şemseddin İsfahânî’nin Mevlevîlerin yanında olması dinî telakkisinden daha ziyade siyasî anlayışının bir neticesi olmalıdır. Mevlevîliğin de siyasî-dinî bir hareket¹¹² olduğu göz önüne alınırsa bu görüşümüzün doğruluğu daha iyi anlaşılır.

Sonuç

Sahib Şemseddin İsfahânî, yüksek kademelerde yirmi yılı aşkın bir süre Türkiye Selçuklu Devletine hizmet etmiş, İran kökenli, değerli bir devlet adamıdır. Onun tespit edebildiğimiz görevleri sırasıyla şunlardır: eşrâf-ı matbah, tuğracı, şahne, melikü’l-ümera, elçi, niyâbeti saltanat, niyâbeti hazret ve vezirlik.

Moğollar, Köseadağ Savaşından sonra hakimiyetleri altına aldıkları Türkiye Selçuklu Devletinin mevcudiyetini korumasına müsaade etmişlerdir. Moğol kağanları, 1243-1277 yılları arasında, Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarlarını yer yer ikinci plana itip kendilerine yakın buldukları Selçuklu devlet adamlarına geniş yetkiler vererek devleti onlar vasıtası ile yönetme yoluna gitmişlerdir. Sahib Şemseddin İsfahânî de bu amaç doğrultusunda Batu Han tarafında seçilmiştir. Sahib Şemseddin İsfahânî, Batu Han’ın huzuruna çıktığı zamana kadar Türk devlet geleneğine göre üzerine düşeni yapan klasik bir devlet adamıdır.

¹⁰⁹ Ahmed EFLÂKÎ, *Âriflerin Menkıbeleri*, c.II, s.290.

¹¹⁰ Ahmed EFLÂKÎ, *Âriflerin Menkıbeleri*, c.II, s.127.

¹¹¹ Abdülbâki GÖLPINARLI, *Mevlânâ Celâleddin, Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, İstanbul 1999, s.218; Sultan I. Alâeddin Keykubâd da Şeyh Evhadüddin’e karşı hürmet beslerdi. Şeyh Evhadüddin Hâmid el-Kirmânî, *Şeyh Evhadüddin Hâmid el-Kirmânî’nin Menkıbeleri*, Fahreddin COŞKUNER, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 1994, s.199-200.

¹¹² Mikâil BAYRAM, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya 2003, s.71. M. Bayram’a göre: “Mevlânâ’nın eserleri incelendiği zaman, onun devrin siyasîleri ile sıkı ilişkiler içinde olduğu ve belli bir siyasî kadronun fikrî tabanını oluşturmaya çalıştığı rahatlıkla fark edilebilir”

Batu Han adına ülkeyi yönetme yetkisi aldıktan sonra sanki bir hükümdar gibi hareket etmeye başlamıştır. Bu yetki onun eline büyük bir güç vermiştir. Bu tarihten itibaren Selçuklu Devleti veziri değil, istilacı Moğolların Türkiye temsilcisi olmuştur. Sahib Şemseddin'in, İrânlılardan oluşan bir kadroyla, şahsına bağlı olarak kurduğu güçlü otorite yaklaşık iki yıl devam etmiştir. Bu dönemde çocuk yaştaki hükümdar II. İzzeddin Keykâvus tamamen göstermelik bir durumda kalmıştır.

Eline geçirdiği geniş yetkileri kendi güç ve kuvvetini artırma yolunda kullanmaktan hiç çekinmemiştir. Kendi otoritesi karşısında tehlike olarak gördüğü devlet adamlarını birer birer ortadan kaldırmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti üzerindeki otoritesi artırmak ve bunu devamlı kılmak maksadıyla ölen Selçuklu Sultanının eşi ve mevcut sultanın annesi olan Berduliye Hatun ile evlenmiştir. Ancak Selçuklu hanedanına karşı yaptığı bu saygısızlık iltifat görmediği gibi büyük tepki de toplamıştır.

Türkiye Selçuklu Devletinin Moğollara boyun eğmesi ve Moğol yanlısı devlet adamları tarafından yönetilmesi karşısında Türkmen Boyları Türkiye Selçuklu devletine karşı başkaldırmaya başlamışlardır. Sahib Şemseddin İsfahânî döneminde çıkan Türk Ahmet isyanı da bunun en önemli göstergesidir. Bütün bu siyasî ve sosyal gelişmeler Türkiye Selçuklu Devletini yavaş yavaş yıkılışa doğru sürüklediğinin ve Batı Anadolu'da Türkmen beyliklerinin filizlendiğinin en önemli göstergeleri olmuştur.

Sahib Şemseddin İsfahânî, Kayseri'de kaldığı dönemlerde Seyyid Burhaneddin-i Tirmizi ile Konya'ya geldikten sonra da Mevlânâ ile yakın ilişki içinde olmuştur. Onun İslâm dininin kaidelerine sıkı sıkıya bağlı olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz.

Sahib Şemseddin İsfahânî, düzgün karakterli, faziletli, ilim sahibi, hareket ve muamelelerinde dürüst, insanlar tarafından sevilen iyi bir kişiliğe sahiptir. Kaynaklarda onun ahlakî olarak eleştirilen bir yönü yoktur. Ancak onun Moğollardan aldığı gücü siyasî hırsı uğruna kullanması, hem itibarını hem de hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. ©

KAYNAKLAR

- ABÛ'L-FARAC, Bar Hebraeus Gregory, **Abû'l-Farac Tarihi**, c.II Süryanice'den İngilizce'ye Trk. trc. Ernest A. Wallis Budge, Trk. trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1987, c.II.
- Abû'l-Farac, **Tarihi Muhtasarüddüvel**, Trk. trc. Şerafeddin YALTKAYA, İstanbul 1941.
- AHMED TEVHİD, **Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Katalogu**, İstanbul 1321.
- ANONİM, **Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi (Selçuknâme)**, Trk. trc. Feridun Nâfiz UZLUK, Ankara 1952.
- ARIK, Fedâ Şâmil, **Türkiye Selçuklu Devleti'nde Müsadere**, 5. Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İst.1985), Tebliğler, İstanbul 1986.
- BAL, Mehmet Suat, **II. İzzeddin Keykâvus Dönemi (1246-1262)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara 2004.
- BAYKARA, Tuncer, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Ankara 1988.
- BAYRAM, Mikâil, **Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu**, Konya 1991.
- , **Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar**, Konya 2003.
- , **Sosyal ve Siyasî Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi**, Konya 2005.
- BJÖRKMAN,W., "Menşûr" md., İA., MEB, Eskişehir 1997.
- CRANE, Howard Grant, **Material For the Study of Muslim Patronage in Seljuq Anatolia: The Life and Work of Jalâl Al-Dîn Qarâtâi**, Harvard Üniversitesi, Doktora tezi, Cambridge, Massachusetts, 1975.
- CÜVEYNÎ, Alâeddin Atâ Melik, **Târih-i Cihân Güşâ**, c.I-III, Trk. trc. Mürsel Öztürk, Ankara 1998.
- CÜZCÂNÎ, M. **Tabakât-ı Nâsırî**, İng. trc. H. G. RAVERTY, Londra 1881, c.1.
- EBÛ BEKİR b. Zeki, **Ravzatü'l-Küttâb ve Hadîkatü'l-Elbâb**, Ayasofya Kütüphanesi no:4015.
- EFLÂKÎ, Ahmed, **Âriflerin Menkıbeleri**, c.I-II. Trk. trc. Tahsin YAZICI, İstanbul 1973.
- ERDEM, İlhan, **Türkiye Selçukluları İlhanlı İlişkileri (1258-1308)**, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.
- ERKİLETLİOĞLU, H., O. GÜLER, **Türkiye Selçuklu Sultanları Ve Sikkeleri**, Kayseri 1996.
- ERSAN, Mehmet, "Selçuklu Ermeni İlişkileri" **TÜRKLER**, Yeni Türkiye Yayınları, c.6.
- EVHADÜDDÎN Hâmid el-Kirmânî (Şeyh), **Şeyh Evhadüddîn Hâmid el-Kirmânî'nin Menkıbeleri**, Fahreddin COŞKUNER, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara1994.

- FÜRÛZANFER, B., **Mevlâna Celâleddin**, Trk. trc. F. N. UZLUK, İstanbul 1963.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki, **Mevlânâ Celâleddin, Hayatı, Eserleri, Felsefesi**, İstanbul 1999.
- İBN-İ BÎBÎ, **el-Evâmir el-Alâiyye fi'l-ümûr el-Alâiyye (Selçuknâme)**, Tıpkı basım, Adnan Sadık ERZİ, Ankara 1956, Trk. trc. Mürsel Öztürk, c.I-II, Ankara 1996.
- İSMAİL GALİP: **Takvîm-i Meskûkât-ı Selçukiyye**, İstanbul 1309.
- JOINVILLE, John de Lord, **Bir Haçlının Hatıraları**, Trk. trc. Cüneyt KANAT, Ankara 2002.
- KAFALI, Mustafa, **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, İstanbul 1976.
- KAYMAZ, Nejat, "Anadolu Selçuklu Devleti İnhitâtında İdari Mekanizmanın Rolü I", **TAD**, Ankara 1964, c.II, S.2-3.
- , "Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü II", **TAD**, 1965, c.III, S.4-5.
- , **Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman**, Ankara 1970.
- KÖPRÜLÜ, M. F., **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara 1993.
- SEVGİ, Ahmet, **Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi (Mevlânâ'nın Hocası)**, Kayseri 1995.
- SEVİM, Ali, **Genel Çizgileri İle Selçuklu Ermeni İlişkileri**, Ankara 1983.
- SİMON de Saint Quentin, **Histories des Tatares**, Yay. J. Richard, Paris 1965. (Beauvais, XXXII, Cap.26,27).
- SPULER, Bertold, **İran Moğolları**, Trk. trc. Cemal KÖPRÜLÜ, Ankara 1987.
- TOPÇU, Filiz Yıldız, **Sahib Ata Fahrü'd-din Ali ve Sahib Ata Oğulları**, S. Ü. Sos. Bil. Ents Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2005.
- TURAN, Osman, "Celâleddin Karatay Vakıfları Ve Vakfiyeleri", **Bellekten**, 1948, c.XII, S.45-48.
- , "Mubariziddin Ertokuş ve Vakfiyesi", **Bellekten**, 1947, c. XI, S.41-44.
- , "Şemseddin Altun-aba Vakfiyesi ve Hayatı", **Bellekten**, 1947 c.XI, S. 41-44, s.197-235.
- , **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1983, s.374.
- , **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesîkalar**, Ankara 1988.
- TURAN, Refik, **Türkiye Selçukluları'nda Hükümet Mekanizması**, İstanbul 1995.
- UĞUR, M. Ferit, M. Mesut KOMAN, **Selçuklu Büyüklerinden Celalü'd-dîn Karatay ile Kardeşlerinin Hayatı ve Eserleri**, Konya 1940.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal**, Ankara 1988.
- ZEYDAN, Corci, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, c.II. Trk. trc. Zeki MEĞAMİZ, Neşreden, Mümin Çevik, İstanbul 1971.